

**Kür Hövzəsində Transsərhəd Deqradasiyanın Azaldılması
Üzrə**

Strateji Fəaliyyət Proqramı

May ,2014

BMTİP-QEF Beynəlxalq Sular

*Empowered Lives.
Resilient Nations.*

Minnətdarlıq

Kür hövzəsi üçün Strateji Fəaliyyət Proqramı (SFP) region ölkələrinə su ehtiyatlarının davamlı və inteqrasiyalı idarə edilməsinin (SEİ) təkmilləşdirilməsinə konkret tədbirlər vasitəsilə yardım etmək üçün hazırlanmış bir sənəddir. SFP sənədi milli və transsərhəd prioritetləri əks etdirir. Bu tədbirlər razılaşdırılmış görünüş və bu görünüşü dəstəkləyən ekosistemin keyfiyyət məqsədlərinə cavab verir.

BMTİP-QEF "Kür-Araz çayları hövzəsində transsərhəd deqradasiyasının azaldılması" layihəsi SFP-nı hazırlamaq üçün Azərbaycan və Gürcüstan hökumətləri və hər iki ölkənin milli ekspertləri ilə işləmiş və digər donor təşkilatlarla əməkdaşlıq etmişdir.

Bu sənəd hövzədə bölüşdürülən su ehtiyatlarının təkmilləşdirilmiş idarə edilməsi istiqamətində irəliləmək üçün hər iki ölkəni dəstəkləyəcək.

Layihə qrupu adından, bu sənədə dəyərli tövhə verən hər bir kəsə, o cümlədən, Azərbaycan Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi və Gürcüstan Ətraf Mühit və Təbii Ehtiyatların Mühafizəsi Nazirliyinin Milli Əlaqələndiricilərinə əvəzolunmaz tövhələrinə görə dərin minnətdarlığımızı və təşəkkürümüzü bildirmək istəyirik.

Layihənin Baş Komitəsinin üzvləri, layihənin milli ekspertləri, SEİ Akademiyası iştirakçıları, milli SEİ planı komandaları, regional texniki işçi qrupunun üzvləri və Milli Su Siyasəti Dialoqu komitələrinin üzvləri, eləcə də hər iki ölkənin əlavə məsləhətçi ekspertləri bu sənədə öz tövhələrini vermiş və sənədin əvvəlki versiyalarını nəzərdən keçirmişlər.

Bundan əlavə, bölüşdürülən su ehtiyatlarının idarə edilməsini yaxşılaşdırılmaq üçün SFP-nın ölkələrin faktiki ehtiyaclarının əks etdirməsini təmin etmək məqsədi ilə QHT forumları zamanı SFP-nın təklif olunan fəaliyyəti üzrə müzakirə və şərh vermək vəzifəsini öz üzərinə götürmüş bir çox könüllü şəxslərə öz dərin təşəkkürümüzü bildirmək istəyirik.

Mündəricat

Minnətdarlıq	2
SFP üzrə qısaltmaların siyahısı	2
1 Giriş	5
2 Strateji Fəaliyyət Proqramının hazırlanması üçün atılan addımlar.....	9
2.1. Yenilənmiş TDA və SFP Metodologiyası.....	9
2.2 TDA-nın nəticələri	10
2.4 Məsələlər arasında əlaqələr.....	19
3. Strateji Fəaliyyət Planının həyata keçirilməsi üçün Görünüşün məqsədləri, nəticələr və fəaliyyətlər	22
4. Strateji Fəaliyyət Planının icra tədbirləri	39
4.1. Hüquqi baza.....	39
4.2. İnstitusional mexanizmlər.....	40
4.3. Maraqlı tərəflərin cəlb olunması və ictimaiyyətin iştirakı.....	42
4.4 SFP-nın həyata keçirilməsi üzrə Monitoring və Qiymətləndirmə	44

SFP üzrə qısaltmaların siyahısı

AI	Avropa İttifaqı
ATƏT	Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı
BMT	Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
BMTAİK	BMT-nin Avropa İqtisadi Komissiyası
BMTİP	Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramı
BS	Beynəlxalq Sular
ÇHi	Çay hövzəsinin inteqrasiyalı idarə olunması
EQM	Ekosistemin Keyfiyyət Məqsədləri
ETT	Ekoloji Təhlükəsizlik Təşəbbüsü
ƏTQ	Ətraf Mühitə Təsirin Qiymətləndirilməsi
ƏYET	Ən Yaxşı Ekoloji Təcrübələri
ƏYMT	Ən Yaxşı Mövcud Texnologiya
İDBMTÇK	İqlim Dəyişmələri üzrə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Çərçivə Konvensiyası
İƏİT	İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı
İMD	İkinci Milli Danışqlar
QEF	Qlobal Ekoloji Fond
SÇD	Su Çərçivə Direktivi
SEİİ	Su Ehtiyatlarının İnteqrasiyalı İdarə Edilməsi
SEQ	Strateji Ekoloji Qiymətləndirmə
SFP	Strateji Fəaliyyət Planı Proqramı
SNT	Səbəb-nəticə təhlilləri
TDA	Transsərhəd Diaqnostik Analiz
ÜST	Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı

1 Giriş

Müxtəlif sektorlarda suya artan tələbatı ödəmək üçün su mənbələrindən götürülən suların növündən asılı olmayaraq, onlardan istifadəni balanslaşdırarkən Kür çayı hövzəsində insanların ətraf mühitə mənfi təsirinin azaldılması və hövzənin zəngin, rəngarəng ekosistemlərinin qorunması çox vacibdir.

Ölkələrin tələbi ilə "Kür-Araz hövzəsində transsərhəd deqradasiyasının azaldılması" BMTİP-QEF layihəsi (BMTİP-QEF Kür Layihəsi) rəsmi olaraq hövzə ölkələrini aşağıdakı məsələlər üzrə dəstəkləmək məqsədi ilə həyata keçirilir: 1) Kür hövzəsinin ümumi transsərhəd su ehtiyatlarına olan əsas təhlükələri və səbəbləri müəyyən etmək; 2) milli və transsərhəd səviyyədə bu təhlükələri aradan qaldırmaq üçün su siyasəti, hüquqi və institusional islahatlar və investisiyalar üzrə dayanıqlı planlar hazırlamaq və onları həyata keçirmək.

2013-cü ilin yanvar ayında Azərbaycan Respublikası Prezidenti su ehtiyatlarının idarə edilməsinin prioritetləşdirilməsi ilə bağlı milli sərəncam verdi. Su ehtiyatlarının idarə edilməsi əhəmiyyətli olduğu bir zamanda, bu fərman BMTİP-QEF fundamental layihəsi tərəfindən dəstəklənən Milli SEİ Planının hazırlanmasını sürətləndirdi. Bundan əlavə, neft ehtiyatlarının ixracından əldə edilən gəlir hesabına, Azərbaycan ərzaq təhlükəsizliyinin artırılması məqsədilə su sektoruna, o cümlədən meşət su ehtiyatlarının idarə olunması, meliorasiya və suvarmanın inkişafına gəlirləri investisiya edə bilər. Fövqəladə Hallar Nazirliyi nəzdində daşqınların təsirlərini azaltmaq və aradan qaldırmaq üçün Dövlət Su Ehtiyatları Agentliyi yaradılıb. Əsas əlaqələndirici təşkilat Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi başlıca rol oynamaqda davam edir və SEİ-nin həyata keçirilməsini dəstəkləmək üçün yeni hüquqi strukturlar sürətlə yaradılır.

Gürcüstan bol su ehtiyatlarına malikdir və ölkəyə su elektrik enerjisinin xalis ixracatçısı olmaq imkan verəcək inkişaf planı həyata keçirir. Çay ekosistemlərinin mühafizəsi məqsədilə ölkənin təbii ehtiyatlarının qorunması dövlət tərəfindən fəal şəkildə həyata keçirilir. BMTİP-QEF fundamental layihəsi Gürcüstan üçün Milli SEİ Planının hazırlanmasını dəstəklədi. Plana institusional strukturların gücləndirilməsi, milli su məcəlləsinin milli və beynəlxalq öhdəliklərə uyğunlaşdırılması və Aİ SÇD -na uyğunlaşmağa dəstək daxildir. Belə fikir mövcuddur ki, mövcud və tələb edilən potensiala əsaslanan bu plan qonşu dövlətlər və donorlardan əlavə dəstək və koordinasiya tələb edəcək.

Strateji Fəaliyyət Proqramı (SFP) hövzə ölkələrinin BMTİP-QEF Kür layihəsinə tövhə və birgə səylərinin nəticəsidir. Strateji Fəaliyyət Proqramının milli prioritetlər və ümumi transsərhəd problemlər arasında birbaşa əlaqələri əks etdirən istiqamətverici sənəd kimi nəzərdə tutulur. Milli prioritetləri və onları həll etmək üçün ətraflı planlar Azərbaycanda Su Ehtiyatlarının İntegrasiyalı İdarə Edilməsi üzrə Milli Plan, Gürcüstan Milli SEİ Planı kimi yardımçı sənədlərdə öz əksini tapır. Bu Milli Planlarda hər bir ölkənin öz potensialından və mövcud ehtiyatlarından asılı olaraq ata biləcəyi mümkün addımlar göstərilir. SFP isə ümumi problemləri və onların həlli üçün ümumi vasitələri təqdim edir.

SFP-nin əsasını 2007-ci ildə Milli Əlaqələndiricilər tərəfindən başçılıq edilən BMTİP-QEF-in Rəhbər Komitəsi tərəfindən razılaşdırılmış Hövzənin Görünüşü və dörd Ekosistem Keyfiyyət Məqsədləri təşkil edir və bunlar 2013-cü ildə yenidən təsdiq etmişdir. Hövzənin razılaşdırılmış uzunmüddətli görünüşü:

"Bütün hövzə ölkələrində ekosistem xidmətləri, iqtisadi rifahı, sağlamlığı və təhlükəsizliyi təmin etmək üçün transsərhəd deqradasiyasının azaldılması və ətraf

mühitin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi vasitəsilə Kür çayı hövzəsində davamlı inkişafa nail olmaq və və ekosistem funksiyalarını təmin etməkdir "

Dörd razılaşdırılmış ekosistem keyfiyyətinin məqsədləri aşağıdakılardır:

- Su əldə etmək və ekosistem xidmətlərini təmin etmək üçün su ehtiyatlarının davamlı istifadəsinə nail olmaq;
- İndiki və gələcək nəsilləri təmiz su ilə təmin edəcək və Kür hövzəsində ekosistem funksiyalarını qoruyacaq su keyfiyyətinə nail olmaq;
- Kür hövzəsində davamlı şəkildə əsas ekoloji və sosial-iqtisadi xidmətləri göstərəcək ekosistemlərə nail olmaq və onları qorumaq;
- Daşqın və iqlim dəyişmələrinin infrastruktur, sahilyanı ekosistemlərə və icmalara mənfi təsirlərin azaldılmasına nail olmaq.

SFP-yə bu məqsədlərə nail olmaq istiqamətində təlimatlar daxil edilmişdir. Bu sənəd layihə rəhbərliyinin Azərbaycan, və Gürcüstanın aidiyyəti olan qurumlarının geniş əməkdaşlığı ilə hazırlanmışdır. Müvafiq nazirlik və hökumət adından milli əlaqələndiricilər bu prosesə yardım ediblər. Milli Əlaqələndiricilərin birbaşa rəhbərliyi ilə yanaşı, bu ölkələrin bir sıra milli ekspertləri Milli Planların, eləcə də Strateji Fəaliyyət Planının hazırlanmasına öz tövhiələrini veriblər.

Strateji Fəaliyyət Planı yüksək icraedici orqan tərəfindən həyata keçirilmək üçün Azərbaycan və Gürcüstan üçün hazırlanıb və qəbul edilib. SFP hər bir ölkədə razılaşdırılmış Milli Planların həyata keçirilməsi yolu ilə Yenilənmiş Transsərhəd Diaqnostik Analiz (TDA) sənədində müəyyən edilmiş ən aktual məsələlərin həlli üzrə fəaliyyətlər üçün prioritet sahələri müəyyən edir. SFP-nın həyata keçirilməsi hökumətlərə milli və transsərhəd səviyyədə faydaları ümumiləşdirmək və lazımsız səyləri azaltmaq məqsədilə donor təşəbbüslərini koordinasiya etməyə yardım etməklə milli səviyyədə səylərə dəstək verəcək. SFP-nın koordinasiya edilərək həyata keçirilməsi, ölkələrə təcrübə, öyrənilmiş bilik və mümkün hallarda ehtiyatlardan istifadəni də uyğunlaşdırmaq imkanı verəcək. SFP-nın həyata keçirilməsi öz növbəsində bütün hövzəyə ümumi müsbət təsir edəcək, Milli Planların icrasına dəstək verəcək.

Şəkil 1. Strateji Fəaliyyət Proqramı və Azərbaycan və Gürcüstanın Milli SEİİ planları arasında əlaqələri

SFP-nın 2-ci Bölməsi TDA və SFP-nın hazırlanması üçün müasir metodologiyayı təsvir edir və TDA-nın milli məlumatlara əsaslanan mühüm nəticələrini ümumiləşdirir. Rəhbər Komitənin təsdiq etdiyi TDA-nın tam mətni ilə www.kura-aras.org saytında tanış olmaq olar.

SFP-nın 3-cü bölməsi razılaşdırılmış Ekosistemin Keyfiyyət Məqsədlərinə nail olmaq üçün hazırlanmış nəticələri təsvir edir. Burada hər bir nəticə üçün bir sıra fəaliyyət növləri və onların hər biri üçün sıralanmış prioritetlər, yerinə yetirmə müddəti və fayda sahəsi göstərilir. Onlar ümumi olsalar da, bu səylərdə əməyi olan iki yüzdən çox maraqlı tərəfin gərgin əməyi nəticəsində tərtib edilib. Onlar milli prioritet və su ehtiyatlarının idarə edilməsinin inkişaf mərhələlərinə aid olduğu üçün, bu işlər hər bir Milli Planda genişləndiriləcək.

SFP-nın 4-cü bölməsi gözlənilən nəticələrin hüquqi aspektlərini təsvir edir və SFP-nın həyata keçirilməsi üçün institusional mexanizmlər təklif edir. Hüquqi aspektlər su ehtiyatlarının təkmilləşdirilmiş idarə edilməsi ilə bağlı ölkələrin ümumi beynəlxalq öhdəliklərinə, həmçinin milli planlarda milli hüquqi və tənzimləyici çərçivəyə əsaslanır.

SFP-nın təsdiqindən sonra, BMTİP-QEF Kür-Araz layihəsi Milli Planlar üzrə milli komandalar ilə işləməyi davam etdirəcək. Bu Planlar SFP ilə müqayisədə daha təfəssilatlı olduğuna görə, SFP-nın təsdiqindən sonra 4 ay ərzində komanda üzvləri davamlı idarələrarası və nazirliklərarası işə cəlb ediləcəklər. Bu planlar üçün qəbul mexanizmi milli səviyyədə müəyyən olacaq. Eyni zamanda layihə SFP həyata keçirilməsi üçün milli və beynəlxalq səviyyələrdə maliyyə, o cümlədən intensiv donor koordinasiya səyləri axtarmaq və təmin etmək üçün çalışacaq. SFP bir çox donorların iştirakı ilə ölkələr daxilində birgə və 4-cü bölmədə qeyd olunan Rəhbər Komitənin başçılığı ilə həyata keçiriləcək.

Donorların daima bu məsələyə diqqətini cəlb etmək və ölkələrin ehtiyaclarını ödəmək üçün SFP-nın mərhələ-mərhələ həyata keçiriləcəyi nəzərdə tutulmuşdur. İcranın birinci mərhələsi mövcud potensialın intensiv gücləndirilməsi və institusional dəstəyə,

eləcə də daha geniş miqyasda investisiya üçün əlavə səylərin harada daha effektiv olacağını müəyyən etməyə yönələcək. İkinci mərhələdə ümumi təsirin azaldılması üçün dəyişikliklər vasitəsilə ölkələri və hövzəni faydalandırmaq məqsədilə daha geniş miqyasda infrastruktur investisiyaları nəzərdə tutulur. Bəzi hallarda Milli Plan çərçivəsində ölkə səviyyəsində götürülən öhdəliklərdən asılı olaraq bu mərhələlər üst-üstə düşəcək. Bu iki mərhələyə birlikdə təxminən 10 il sərf olunacaq. Ölkələrin tələbi ilə razılaşdırılmış ekosistem keyfiyyət məqsədlərinin həyata keçirilməsi və hövzənin razılaşdırılmış görünüşünə nail olmaq istiqamətində milli və hövzə səviyyəsində təsir və əhəmiyyətli irəliləyişləri qiymətləndirmək üçün növbəti TDA ikinci mərhələnin sonuna qədər aparıla bilər.

2 Strateji Fəaliyyət Proqramının hazırlanması üçün atılan addımlar

SFP, Milli Əlaqələndiricilərin dəstəyi və rəhbərliyi ilə BMTİP Kür-Araz Layihəsi və Azərbaycan və Gürcüstan tərəfindən hazırlanmışdır. Sənəddə milli və transsərhəd prioritetlər və yenilənmiş TDA-nın nəticələri əsasında Cənubi Qafqazda hövzə boyu SEİI-nin razılaşdırılmış görünüşü və buna nail olmaq üçün strateji tədbirlər öz əksini tapmışdır. Bu proses QEF Beynəlxalq Sular (BS) üzrə TDA / SFP Ən Yaxşı Təcrübələr metodologiyasına əsaslanır və Kür hövzəsinin tələbatlarına uyğunlaşdırılmışdır.

2.1. Yenilənmiş TDA və SFP Metodologiyası

QEF-in beynəlxalq çayar üçün TDA / SFP-nin hazırlanmasında "ən yaxşı təcrübə" yanaşması Kür hövzəsi üçün istifadə edilən metodologiyanın əsasını təşkil edir. TDA metodologiyası aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir:

1. İştirakçı ölkələrin mütəxəssisləri ilə transsərhəd problemlərin müəyyənləşdirilməsi və prioritetləşdirilməsi;
2. Müəyyən edilmiş problemlərin səbəb-nəticə əlaqələrinin, o cümlədən, problemin kökündə olan əsas səbəblərinin təhlilinin aparılması;
3. Ekoloji təsirlər və hər bir problemin sosial-iqtisadi nəticələri haqqında məlumatların toplanması və mübadiləsi;
4. İnstitusional struktur, qanunlar, qaydalar və proqnozlaşdırılan investisiyaların təhlilinin başa çatdırılması;
5. Əsas mənfi təsirlərin aradan qaldırılması və şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün tövsiyələrin hazırlanması.

2007-ci ildə TDA-nın ilkin variantı BMTİP-QEF Kür-Araz Layihəsinin **PDF-B** mərhələsində hazırlanmış və razılaşdırılmış transsərhəd problemlər üzrə məlumatlar yığılmış, lakin yarımçıq qalmışdır. 2013-cü ildə yenilənmiş TDA-nın ilkin variantı təsdiq edilmişdir. Bu sənəd hövzə ərazisində prioritet transsərhəd məsələlərə aid informasiyaya əsaslanır.

PDF-B mərhələsi və hazırkı icra mərhələsi arasında keçən 6 il ərzində hövzədə baş vermiş əhəmiyyətli iqtisadi inkişaf Kür hövzəsi ölkələrinin su ehtiyatlarının idarə edilməsi prioritetlərini, o cümlədən Aİ Su Çərçivə Direktivinin tətbiqinə əsas yaratmışdır. TDA-nın bir hissəsi kimi, Azərbaycan üçün aşağıdakı sahələrdə altı nəzəri araşdırmalar aparılmışdır: Suyun keyfiyyəti üzrə Qaynar nöqtələr, Çay axımına iqlim dəyişmələrinin təsiri, Sosial-iqtisadi inkişafın Trend Analizi, Su ehtiyatlarının İdarə edilməsində Gender məsələsinin təhlili və Tuqay Meşələri. 2013-cü ildə hazırlanmış Yenilənmiş TDA-da mövcud məlumatlar əsasında müzakirə olunan məsələlərlə bağlı transsərhəd problemlərin əsas səbəbləri nəzərdən keçirilir. Səbəb-nəticə təhlillərini yeniləmək üçün faktiki məlumatlarda boşluqlar müəyyən edilmiş və Kür hövzəsində transsərhəd deqradasiyanın azaldılması üzrə effektiv təkliflər verilmişdir. Yenilənmiş TDA su ehtiyatları üzrə milli və transsərhəd planların hazırlanması üçün mövcud vəziyyətin təsviri kimi mühüm funksiyanı yerinə yetirir.

QEF-in beynəlxalq sular üzrə ən yaxşı təcrübələrinə uyğun olaraq SFP, Hövzənin Görünüşünü müəyyən etmək üçün Ekosistemin dörd keyfiyyət məqsədlərinə (EKM) əsaslanır. Bu EKM-lər və Hövzənin Görünüşü 2007-ci ildə Layihənin Rəhbər Komitəsinin bütün üzvləri tərəfindən razılaşdırılmış və 2013-cü ilin may ayında

yenidən təsdiq edilmişdir. Bu məqsədlərin həyata keçirilməsindən 10 ümumi nəticə gözlənilir. Hər bir gözlənilən nəticəyə qarşıya qoyulan məqsədlərə çatmaq üçün tələb olunan fəaliyyətlər daxildir. Bu fəaliyyətlər növbəti fəsilə ümumiləşdirilmiş və əlavə edilmiş cədvəldə təqdim olunmuşdur. Bu nəticə və fəaliyyətlər ölkələr tərəfindən geniş müzakirə olunmuş və vaciblik dərəcəsinə görə sıralanmışdır. Bunlar Kür hövzəsinin ümumi su ehtiyatlarının təkmilləşdirilmiş idarə edilməsi istiqamətində təlimat kimi nəzərdə tutulmuşdur.

Məqsədlərin tam həyata keçirilməsi üçün 20 ilə qədər vaxt sərf ediləcəyinə görə, təqdim edilən cari tövsiyələr yüksək prioritetli məsələləri əhatə edir. Onlar Kür hövzəsində təkmilləşdirilmiş SEİI-nin məqsədlərinə nail olmaq üçün keçid mərhələni səciyyələndirir. Milli Əlaqələndiricilərin tövsiyələrinə əsasən SFP daha çox ümumi məsələləri əks etdirir, lakin Milli Planlar icra müddəti və gözlənilən maliyyə baxımından daha ətraflı və spesifik olacaq. SFP-da qeyd edilən fəaliyyətlərin qısa müddətli təxminən 3-5 il, orta müddətli 6-10 il və uzun müddəti 10 ildən çoxdur. SFP-nın effektivliyi bu sənədlə paralel hazırlanan daha təfəssilatlı Milli Plan tərəfindən dəstəklənir və o, Azərbaycan və Gürcüstan arasında uyğunlaşmaya təkan verir.

SFP-da gözlənilən nəticə və təklif olunan fəaliyyətlər maraqlı tərəflərin iştirakı ilə keçirilmiş bir çox görüşlər və müzakirələrin nəticələrinə əsaslanır. Bu nəticə və fəaliyyətlərin əsas mənbələri aşağıdakılardır:

- 2013-cü ildə hazırlanmış Yenilənmiş Transsərhəd Diaqnostik Analiz (TDA) dörd əsas transsərhəd məsələni müəyyən edir - çay axımının dəyişkənliyi və azalması; suyun keyfiyyətinin pisləşməsi; ekosistemlərin deqradasiyası; və daşqınlar məsələsi. İqlim dəyişmələri bunların hər biri üçün kəşif edilən məsələdir.
- Azərbaycan və Gürcüstan üçün SFP ilə paralel Milli SEİI Planları hazırlanmışdır. Bu milli səviyyəli planlar daha təfəssilatlıdır və ölkələr arasında razılaşdırılmış SFP-ya uyğun başa çatdırılmalıdır. SFP transsərhəd səviyyədə yüksək aktuallığa malik və ölkələrdə yerinə yetiriləcək milli fəaliyyətlərə əsaslanır.
- Hər bir gözlənilən nəticə və fəaliyyət üçün prioritetləşməni yerinə yetirən Milli Əlaqələndiricilər və Layihənin Rəhbər Komitəsinin üzvləri.
- Layihə ölkələrindən olan on iki yüksək səviyyəli milli ekspert Regional Texniki Tapşırıq Qrupunun üzvü kimi gözlənilən nəticə və fəaliyyətləri nəzərdən keçirmişdir.

Tövsiyələrin hazırlanmasında aparıcı istiqamətləri təmin edən digər mənbələr arasında "Su və biomüxtəliflik" QHT Forumu 2012, və "Gender bərabərliyi, səhiyyə və təhsil" QHT Forumu 2013; BMTİP - QEF Kür-Araz Aİ SEİI Akademiyasının Azərbaycan və Gürcüstandan olan üzvləri; SEİI üzrə potensialın qiymətləndirilməsi; 36 milli ekspertin iştirakı ilə yenilənmiş TDA; razılaşdırılmış görünüş və ekosistem keyfiyyətinin məqsədləri üzrə 2007-ci ildə hazırlanmış Strateji Fəaliyyət Planının ilkin versiyası. Ümumilikdə SFP-nın hazırlanmasına təxminən 260 mütəxəssis öz töhfəsini vermişdir. Bu prosesə 20 beynəlxalq ekspert cəlb edilmişdir.

2.2 TDA-nın nəticələri

Növbəti bölmələr Yenilənmiş TDA-dakı məlumatları ümumiləşdirir. Yenilənmiş TDA-nın tam mətni, əlavələr və nəzəri araşdırmalar ingilis və rus dillərində www.kura-aras.org saytında yerləşdirilib.

2.2.1 Çay axımında variyasiya və azalma

TDA çay axımında, xüsusilə hövzənin aşağı hissəsində əhəmiyyətli dərəcədə ümumi azalma ilə bağlı dəlillər təqdim edir. Axımın qeydiyyatı aparılan stansiyaların sayının azalması və müşahidə məlumatlarında uyğunsuzluqlar hazırkı və gələcək inkişafda çətinliklər yaradır. Bu problem ölkələr tərəfindən həll edilməlidir. Bundan başqa, TDA mövcud çay axımının azalması, ekosistemlərin deqradasiyası ilə bağlı təsirləri, iqlim dəyişmələrinə yönəlmiş səbəb-nəticə təhlili nəticəsində müəyyən edilmiş boşluqlar, məsələn, mövcud ehtiyatlar barədə etibarlı məlumata tələbat və s. su ehtiyatlarının idarə edilməsi üçün inteqrasiyalı plana ehtiyac olduğunu göstərir.

TDA-da çay axımının dəyişməsi üzrə təhlil su səfləri üzərində yerinə yetirilmiş çoxillik müşahidə məlumatlarına əsaslanır. Kür çayı hövzəsinin hidroloji rejimi bir sıra təbii və antropogen amillərin təsiri nəticəsində formalaşır. Mövsümi və illik axım həcmi adətən dəyişən iqlim amilləri, xüsusilə temperatur və yağıntıları, eləcə də buxarlanmanı əks etdirir. Kür hövzəsində insanlar qədim dövrlərdən sudan istifadə edir, iqlim dəyişmələrinin çay axımına təsirlərini artan sugötürmələrdən ayırmaq çətin olsa da, son iqlim dəyişmələrinin sübutu bu dəyişmələrin çayı axımına təsirini təsdiqləyir.

Hövzə ölkələrində Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyası üzrə Milli Danışıqlarının ikinci mərhələsində 1960-cı ildən bəri orta illik yağıntıların miqdarında ciddi dəyişikliklərin olduğunu göstərir. Bu dəyişikliklərin davam edəcəyi gözlənilir və TDA-nın trend təhlilində ölkələr tərəfindən iqtisadi və sosial inkişaf planları həyata keçirildiyinə görə, mövcud su ehtiyatlarına ciddi təsirlərin gözənildiyini göstərmişdir.

Kökdə duran səbəblər

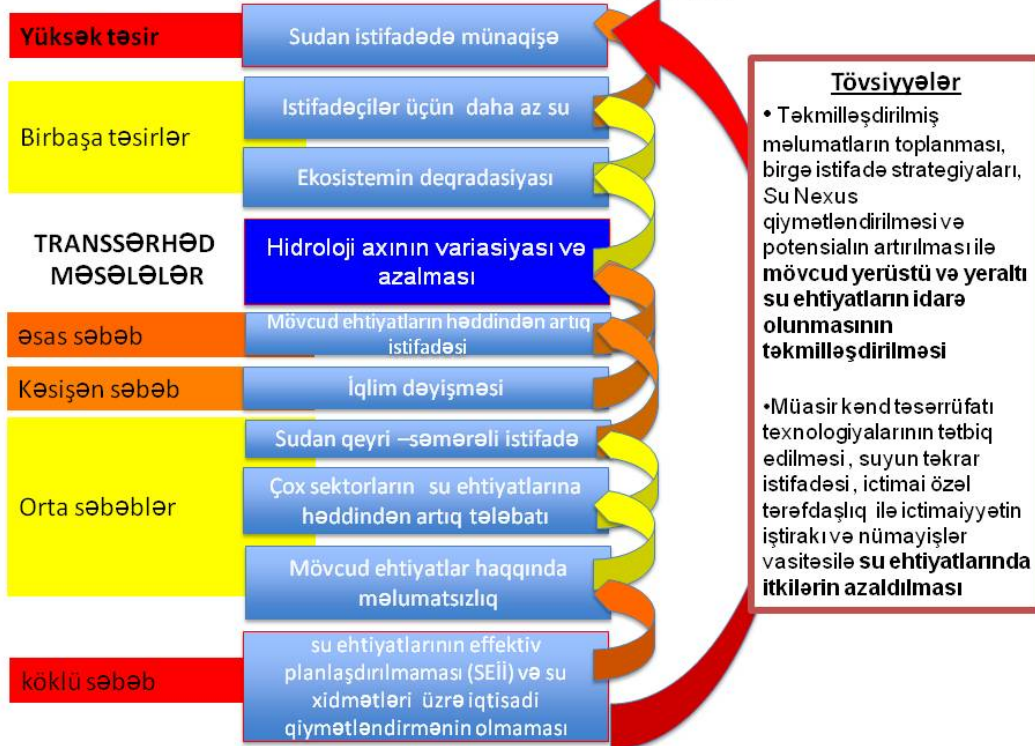
Çay axımının variyasiyası və azalması su ehtiyatlarının idarə edilməsi üçün maliyyənin artırılması və bütün səviyyələrdə sudan istifadənin səmərəliliyinin artırılmasını tələb edir. Axımın azalmasının ən mühüm səbəblərindən biri hövzədə su ehtiyatlarının idarə edilməsi üzrə məhdud potensialdır. Bu potensialın artırılmasının yolları bunlardır: daha effektiv idarəetmə (tənzimlənmə, hüquqi, mühafizə və institusional potensial), sektorlararası təkmilləşdirilmiş koordinasiya, məlumat mübadiləsində milli səviyyə və transsərhəd əməkdaşlıq, kadr potensialının artırılması, SEİ üzrə müasir yanaşmalar üçün müvafiq təhsil təlimləri, avadanlıq təchizatı və monitorinqin təkmilləşdirilməsi.

Bütün ölkələr su ehtiyatlarının effektiv idarəçiliyinə nail olmağa çalışır. Hövzədə monitorinq sistemlərinin təkmilləşdirilməsinə və məlumat idarəetmə sistemlərinin müasirləşdirilməsinə ehtiyac var. Ekosistem, su elektrik stansiyaları, kənd təsərrüfatı, məişət sularından istifadə, balıqçılıq kimi digər tələbatların ödənilməsi üçün mövcud yerüstü və yeraltı su ehtiyatlarının həcmi haqqında aydın təsəvvürün olması vacibdir. Hövzədə su ehtiyatlarına mövcud və proqnozlaşdırılan tələbatlar haqqında məlumat olsa da, bu məlumatlar su ehtiyatlarının effektiv idarə edilməsi üçün yetərli deyil və onların ödənilməsi tələb olunur. Hövzədə suyun əhəmiyyəti, onun düzgün idarə olunması və qorunmasına tələbat haqqında ümumi məlumatlandırmanın da təkmilləşdirilməsinə ehtiyac var.

TDA-nın 6-cı Fəsilində (trend analizdə) göstərilmişdir ki, milli səviyyədə sektorların suya tələbat planları hazırlanarkən digər sektorların müvafiq planları nəzərə alınmır. Müxtəlif sektorlar tərəfindən sudan istifadə ilə əlaqədar göstərilən xidmətlərin xərcləri haqqında məlumat azdır və hal-hazırda hövzədə bu dəyərin qiymətləndirilməsi yerinə yetirilir. Bu, hövzədə daha dayanıqlı inkişaf üçün potensialı məhdudlaşdırır. İqlim dəyişmələrinin təsirləri nəzərə çarpacaq olduğu üçün su çatışmazlığının müxtəlif

sektorlara və ölkələrə təsir ehtimalı artır. Bu, hər iki ölkənin su, ərzaq, enerji təhlükəsizliyinə və ətraf mühitin təhlükəsizliyinə təhlükə yaradır. Aşağıdakı şəkildə çay axımının dəyişmə səbələri və təkliflər göstərilir.

Şəkil 2. “Çay axımının variyasiyası və azalması” transsərhəd məsələsi üçün səbəb- nəticə diaqramı

Təsirlər

Çay axımının variyasiyasının və azalmasının ətraf mühitə əsas təsirləri :

- Çay ekosistemlərinin və təbii landşaftların deqradasiyası;
- Balıqların kürü tökməsi kimi bioloji proseslərin zəifləməsi;
- Üzvi çirkləndiricilər üçün çayların təbii təmizləmə qabiliyyətinin azalması və bütün çirkləndiricilərin qatılığının artması və onların aşağı axına doğru daşınması;
- Yeraltı su ehtiyatlarının qidalanmasında və rejimində dəyişikliklər və sulu laylar və çaylar arasında qarşılıqlı əlaqə nəticəsində suyun keyfiyyət və kəmiyyətinə mənfi təsirlər.

Çay axımının dəyişkənliyi və azalmasının əsas sosial-iqtisadi təsirləri su təchizatı və digər məişət məqsədlərini, o cümlədən iqtisadiyyatın digər sahələrinin ehtiyaclarını ödəmək üçün kifayət qədər və keyfiyyətli su əldə etmək imkanının az olmasıdır:

- Suvarma suyunun çatışmazlığı ilə əlaqədar bəzi ərazilərdə kənd təsərrüfatı torpaqlarının məhsuldarlığının azalması və bununla bağlı kənd təsərrüfatı sektorunda gəlirlərin azalması;
- Kənd təsərrüfatı məhsullarının keyfiyyətinə mənfi təsir və çirklənmiş su ilə suvarma nəticəsində əhalinin sağlamlığına təsirlər;
- kanalizasiya sistemlərinin vəziyyətinin pis olması nəticəsində su ilə keçən yoluxucu xəstəliklər, suyun təmizlənməsi ilə bağlı xərclərin artması;

- Hidroenerji sektorunda investisiyalardan gözlənilən faydaların azalması;
- Çatışmayan yerüstü suları əvəz etmək üçün yeraltı su ehtiyatlarından daha çox və qeyri-səmərəli istifadə;
- Su anbarlarının bəndləri kürütökmə yollarını bağladığı üçün kommersiya balıq populyasiyalarının itirilməsi.

2.2.2. Suyun keyfiyyətinin pisləşməsi

Suyun keyfiyyətinin pisləşməsi milli və transsərhəd məsələdir. O, milli səviyyədə həll edilir və transsərhəd səviyyədə suyun keyfiyyət standartlarının uyğunlaşdırılmasından fayda əldə ediləcək. Hazırda Azərbaycan və Gürcüstanda suyun keyfiyyəti müxtəlif standartlara görə qiymətləndilir. Aİ SÇD metodologiyası hövzədə təkmilləşdirilmiş və müqayisə edilən nəticələrin əldə edilməsi üçün güclü baza təmin edir. Ölkələr bu istiqamətdə müəyyən işlər görür. Suyun keyfiyyətinin pisləşməsi ekosistemlərin deqradasiyasına səbəb olur, insan sağlamlığına və işçi qüvvəsinə mənfi təsir göstərir və Ümumi Daxili Məhsulu azaldır. Suyun keyfiyyətinin pisləşməsinin əsas səbəbləri torpaq, hava və suya çirkləndiricilərin atılmasıdır. Nəticədə istifadəyə yararlı su ehtiyatı azalır və çirkləndiricilərin qatılığı artır. Çirklənmənin qarşısını almaq üçün mövcud tənzimləmə mexanizmləri aşağı səviyyədədir. Buna də görə qərar qəbul edənlər üçün təkmilləşdirilmiş məlumat və çirklənmənin azaldılması üçün isə aydın stimullara ehtiyac var. Bu problemin kökdə duran səbəbi hövzənin çay sistemlərində suyun çirklənməsinin real xərcləri haqqında cari məlumatın olmamasıdır.

Çay hövzəsində suyun keyfiyyətinin pisləşməsi hövzə ölkələri üçün artan ciddi problemdir. Belə ki, hər bir ölkə sosial-iqtisadi inkişaf planlarını reallaşdırmaq üçün ildən-ilə daha çox sudan istifadə etməli olacaq. Bu proses hövzədə suyun kəmiyyət və keyfiyyətinə iqlim dəyişmələrinin gözlənilən təsirləri ilə əlaqədar daha da intensivləşəcəkdir. Yerüstü suların keyfiyyətinə çay hövzəsinin hidromorfoloji və hidrogeoloji xüsusiyyətləri də təsir göstərir.

Kür çayına çirkləndiricilər sənaye və dağ-mədən müəssisələri, əkin sahələrindən axınlar, şəhərlərin məişət tullantı poliqonlarından və s. mənbələrdən daxil olur. Bu gün Kür hövzəsində bir çox şəhərlərin və iri sənaye müəssisələrinin tullantı su təmizləyici qurğuları yoxdur. Mövcud tullantı sutəmizləyici qurğular tullantı sularının təmizlənməsi üçün kifayət deyil. Hər iki ölkədə əvvəlcə milli səviyyədə və sonra isə transsərhəd səviyyədə çaylar çirklənir.

Yenilənmiş TDA-da milli məlumatlara əsasən Azərbaycan və Gürcüstanda suyun keyfiyyət göstəriciləri və onların zamana görə və əsas çaylar boyu dəyişmə tendensiyaları təhlil olunmuşdur. 2013-cü ildə BMTİP-QEF-in Kür-Araz Layihəsi milli hökumətlər tərəfindən təqdim edilən məlumatlar əsasında hövzədə suyun keyfiyyətini səciyyələndirən Qaynar Nöqtələr üzrə hesabat hazırlamışdır. Suyun keyfiyyətinin pisləşməsi ilə bağlı TDA-nın səbəb-nəticə təhlili aşağıdakı şəkildə verilir.

Şəkil 3. "Suyun keyfiyyətinin pisləşməsi" transsərhəd məsələsi üçün səbəb- nəticə diaqramı

Kökdə duran səbəblər

Suyun keyfiyyətinin pisləşməsinin kökündə duran səbəbləri bilmək qərar verənlər üçün etibarlı informasiya, milli iqtisadiyyat və səhiyyə üçün su və çay sistemlərində çirklənmənin real xərcləri barədə təsəvvürlər üçün lazımdır. Monitoring orqanları tərəfindən toplanan məlumatlar qiymətlidir. Lakin onların mövcud təhlil və təqdimatı qərar qəbul edən şəxslərə çirklənmənin azaldılması üzrə effektiv qaydaların hazırlanması və həyata keçirilməsinə kömək üçün yetərinə deyil. Təhlil keyfiyyətli olmalıdır. Eyni zamanda keyfiyyətə güclü nəzarət və keyfiyyət təminatı olmalıdır. Nəzarət laboratoriyaları təşkil olunmalı və ən yaxşı beynəlxalq təcrübələr əsasında avadanlıqların müntəzəm kalibrəşməsi həyata keçirilməlidir. Bundan əlavə, qərar qəbul edən şəxslərə təqdim olunan məlumatlar məzmunlu və ən yaxşı təcrübələrə əsaslanmalı, məlumat mübadiləsi və su ehtiyatlarının təkmilləşdirilmiş idarə edilməsi üzrə qəbul edilən qərarlara dəstək olmalıdır. Həmçinin, təcrübə göstərir ki, texniki səviyyədə qərar qəbul edənlər monitoring və qanunvericiliklə, su ehtiyatlarının təkmilləşdirilmiş idarə edilməsi ilə əlaqədar artan xərcləri digər qərar qəbul edənlərə əsaslandırmağı bacarmalıdırlar. Bu məlumatlara suyun çirklənməsi ilə bağlı dövlət xərcləri də daxil olmalıdır. Daha yaxşı məlumatlandırılmış qərar qəbul etmə olmadan, suyun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına dövlət büdcəsinin boş yerə xərclənməsi kimi baxıla bilər. Suyun keyfiyyətinin pisləşməsi və sosial-iqtisadi xərclər, ekoloji dəyər və ÜDM-in itirilməsi, torpaqların məhsuldarlığının azalması ilə bağlı xərclər, çirklənmiş ərazilərin təmizlənməsinin mümkün xərcləri arasındakı əlaqələr hesablanmalı və qərar qəbul edənlərə çatdırılmalıdır.

Təsirlər

Suyun keyfiyyətinin pisləşməsinin ətraf mühitə əsas təsirləri:

- Biogen maddələrin (azot birləşmələrinin) miqdarının artması və eutrofikasiya nəticəsində ekosistemlərin məhsuldarlığının dəyişməsi ilə xarakterizə edilən ekosistemlərin deqradasiyası;

- Ekosistemlərin növ tərkibində dəyişikliklər, o cümlədən su flora və faunasının endemik və nadir növlərinin itirilməsi, invaziv növlərin çoxalması və zərərvericilərə qarşı həssaslığın artması;
- Daşqın zonalarında artan torpaq çirklənməsi və çirkləndiricilərin aşağı axın istiqamətində yayılması;
- Yeraltı su ehtiyatlarına dəyən ziyan və bu suların çirklənməsi.

Suyun keyfiyyətinin pisləşməsinin sosial-iqtisadi təsirləri:

- Su ilə keçən xəstəliklərin tez-tez baş verməsi nəticəsində əmək məhsuldarlığının əhəmiyyətli dərəcədə itirilməsi. Bu, nəin ki, bütün iqtisadi məhsuldarlığa mənfi təsir göstərir, eyni zamanda səhiyyənin büdcəsini gərginləşdirir və zərər çəkənlərin ailə üzvlərinə təsir edir;
- Su, sənaye və məişətdə istifadədən əvvəl bahalı təmizləmə tələb etdiyinə görə iqtisadi inkişafda itkilər;
- Çirklənmiş torpaqların az məhsuldar olması və lazımi istehsal səviyyəsini təmin etmək üçün aqro-kimyəvi tədbirlərə xərclərin artması;
- Suyun keyfiyyətinin pisləşməsi balıqçılıq, ekoturizm və ümumi turizmin potensial gəlirlərində itkiyə səbəb ola bilər;
- Hövzədə sosial-iqtisadi inkişaf sürətləndikcə, çirklənmiş çay sularından istifadə ilə əlaqədar ümumi xərclər əhəmiyyətli dərəcədə artacaq.

Suyun keyfiyyətinin pisləşməsi istifadəyə yararlı su ehtiyatlarını azaldır və onun təmizlənməsi üçün xərcləri artırır. Müəyyən çaylarda adekvat miqdarda suyun olmasına baxmayaraq, bu sular keyfiyyətsiz olduğu üçün yararsız ola bilər və su qıtlığına gətirib çıxara bilər.

2.2.3. Ekosistemlərin deqradasiyası

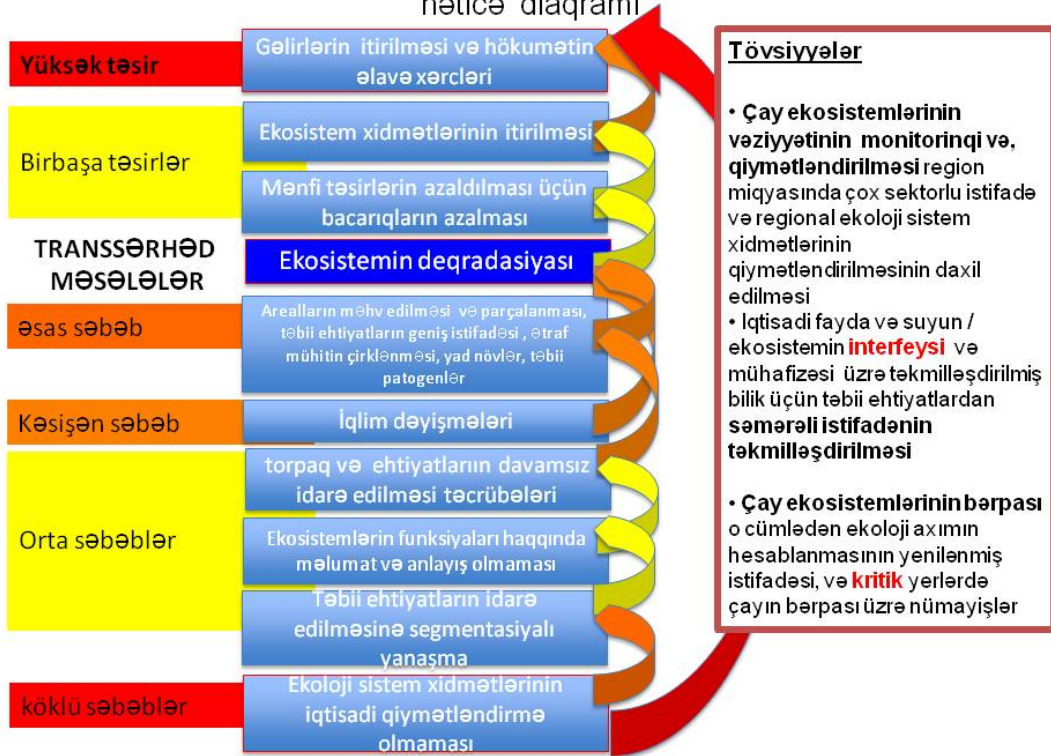
Ekosistemlərin deqradasiyası bütün hövzədə müşahidə olunur. Bu, insan fəaliyyətinin birbaşa və dolaylı təsirləri nəticəsində çay axımının azalması və suyun keyfiyyətinin pisləşməsi ilə bağlıdır. Ekosistemlərin vəziyyətini səciyyələndirən mövcud məlumatlarda bir çox boşluqlar var. Bu da, deqradasiyanı adekvat qiymətləndirməyi çətinləşdirir. Lakin bu faktdır ki, bütün hövzədə növ zənginliyinin itirilməsi və biomüxtəliflikdə azalma qeyd olunur. Bunların sistematik hesablanması üçün daha çox məlumata ehtiyac var. Ekosistem funksiyalarının azalması, ekosistemlərin insan fəaliyyətinin təsirlərini minimum endirmə qabiliyyətinə mənfi təsir göstərir. Bu eko sistem xidmətlərinin azalmasına gətirib çıxarır və o, da öz növbəsində gəlirlərdə azalma, habelə hökumət və yerli icmaların xərclərinin artmasına səbəb olur. Ekosistemlərin deqradasiyası yuxarıda göstərilən ümumi səbəbləri ilə yanaşı, digər səbəbləri də var: təbii ehtiyatlardan səmərəsiz istifadə, torpaq ehtiyatlarının qeyri-səmərəli idarə olunması, təbii ərazilərin fraqmentasiyası və itirilməsi, ekosistemlər haqqında informasiya çatışmazlığı və s.

Bu gün Kür hövzəsinin təbii ekosistemlərinin böyük hissəsi insan fəaliyyəti nəticəsində transformasiya olunmuşdur. Hövzənin yalnız dördüdə bir hissəsi təbii vəziyyətdədir və 12 faizdən az bir hissəsi toxunulmayan bitki (meşə) örtüyüdür. Bu gün Cənubi Qafqazda təbii tuqay meşələrinin təxminən 5%-i qalmışdır. Ənənəvi qış otlaqları kimi istifadə edilən təbii çöllər tükənmiş və onların torpaqlarının keyfiyyət və növ tərkibi dəyişdiyinə görə bu çöllər yarımşəhraya çevrilmişlər. Bundan başqa, Kür ovalığının təbii çöl və yarımşəhraları başlıca olaraq suvarma kənd təsərrüfatının inkişafı nəticəsində deqradasiyaya uğramışdır

Kür-Araz hövzəsində bioloji müxtəlifliyin itirilməsi, ekosistemlərinin deqradasiyasının daha bir göstəricisidir. Bir neçə məməli heyvan növləri, o cümlədən aran ekosistemlərində və tuqay meşələrində zolaqlı kaftar artıq tükənmək üzrədir. Ümumiyyətlə, iri ətyeyən, eləcə də ot yeyən heyvanların sayı ötən əsr ərzində çox azalmışdır. Son illərdə şabalıd və ağcaqayın ağacları kimi qiymətli ağac növlərinin sayı azalmışdır. Kiçik kestrel və İmperator qartal kimi bir neçə quş növünün sayında əhəmiyyətli dərəcədə azalma qeydə alınmışdır.

Son 50 il ərzində Xəzər dənizindən Kür çayına daxil olan nəre balıqlarının sayının azalması müşahidə olunur. Çayın yuxarı axınında nəre balıqların kürü tökdüyü yerlərin əhəmiyyətli hissəsi su anbarları və onların bəndləri tikildikdən sonra əlçatmaz olmuşdur. 1950-ci illərdən bəri su anbarlarının tikintisi Kürün orta və yuxarı axınında olan çay balıq növlərinin tərkibində də dəyişikliyə səbəb olmuşdur. Bu, bəzi balıq növlərinin o cümlədən Xəzərdə ilan balığı, Mingəçevir su anbarından yuxarıda Kür, Alazani/Qanıx, İori/Qabırçı çaylarında Xəzərin qızıl balığının yox olmasına səbəb oldu. Aşağıdakı şəkil ekosistemin deqradasiyasını səciyyələndirir və TDA-nın səbəb-nəticə təhlilinə əsaslanır.

Şəkil 4. "Ekosistemin deqradasiyası" transsərhəd məsələsi üçün səbəb-nəticə diaqramı

Kökdə duran səbəblər

Ekosistemlərin deqradasiyasının əsas səbəbi - ekoloji şəraitin pisləşməsi, canlıların yaşayış yerlərinin fraqmentasiyası və məhvdir. Kür hövzəsində bu hadisələr əsasən 1950-ci ildən sonrakı iqtisadi fəaliyyətlə bağlıdır (Ессекин, 2006). Bu tendensiya insanlara göstərilən ekosistem xidmətləri funksiyalarının dəyərləndirilməməsinin ekosistemin deqradasiyası üçün kökdə duran səbəb olduğunu göstərir.

Əhalinin artımı, urbanizasiya və gəlir əldə etmək üçün mübarizə, ekosistemlərin deqradasiyasının aparıcı səbəbidir. Kənd yaşayış məntəqələrinin bir hissəsində yoxsulluq və bununla bağlı ərzaq problemləri, alternativ enerji mənbələrindən istifadə imkanının olmaması, torpaq, su və digər təbii ehtiyatların effektiv idarə olunmaması

belə vəziyyəti yaradan əlavə səbəblərdir. Kür çayı hövzəsində ekosistem xidmətlərinin effektiv iqtisadi qiymətləndirilməməsi, bu köhnə təcrübənin davam etməsinə və hövzədə ekosistemlərin hələ də deqradasiyasına imkan verir.

Təsirlər

Ətraf mühitə təsirlər:

- Çay hövzələrinin axım formalaşan əsas hissələrində yerüstü və yeraltı suları təmizləmək üçün lazım olan mühafizə funksiyaları və təbii filtrasiyanın itirilməsi;
- Çay axımının dəyişməsi;
- Kənd təsərrüfatı üçün yararlı torpaq sahələrinin qazılması və torpağın strukturunun pozulması nəticəsində subasarların su-bataqlıq ekosistemlərinin itirilməsi, həm də çay su ekosistemlərinin öz-özünü təmizləmə potensialının azalmasına səbəb olur;
- Daşqın, eroziya və ziyanvericilərin kəskin artması kimi təbii proseslərə qarşı müqavimətin zəifləməsi;
- Su mikro- və makroflora və faunasında dəyişikliklər üzvi tullantıların və digər çirkləndiricilərin parçalanmasına təsir etdiyinə görə, çirklənməni idarə etmək üçün su mühitində təbii tənzimləmə xidmətlərinin azalması;
- Bitki örtüyünün deqradasiyası eroziya proseslərinə gətirib çıxarır və o da öz növbəsində torpağın münbitliyinin itməsinə səbəb olur ki, bu da gələcəkdə hər hansı bitki bərpa tədbirlərinə mane olacaq.

Sosial təsirlər:

- İnsanların rifahının mühüm tərkib hissəsini təşkil edən ərzaq, sığınacaq, təmiz hava və su, şəxsi təhlükəsizlik, təbii fəlakətlərdən qorunma kimi əsas tələbatları təmin edən ekosistem xidmətlərinin itirilməsi;
- Ət, balıq, yanacaq, odun, dərman və su daxil olmaqla insanlar üçün dəyərli xidmətlər göstərən təbii, bioloji, kimyəvi və fiziki ekosistem proseslərinin itirilməsi;
- Təbii tuqay meşələrinin azalması nəticəsində daşqınlardan insan həyatına ziyan riskinin artması;
- Hövzədə təmiz və sağlam ətraf mühit və eko-turizmdən istifadə imkanlarının itirilməsi;
- Yaxşı sosial infrastruktur olan, həmçinin istirahət və təhsil məqsədləri üçün istifadə edilən çay ekosisteminin itirilməsi.

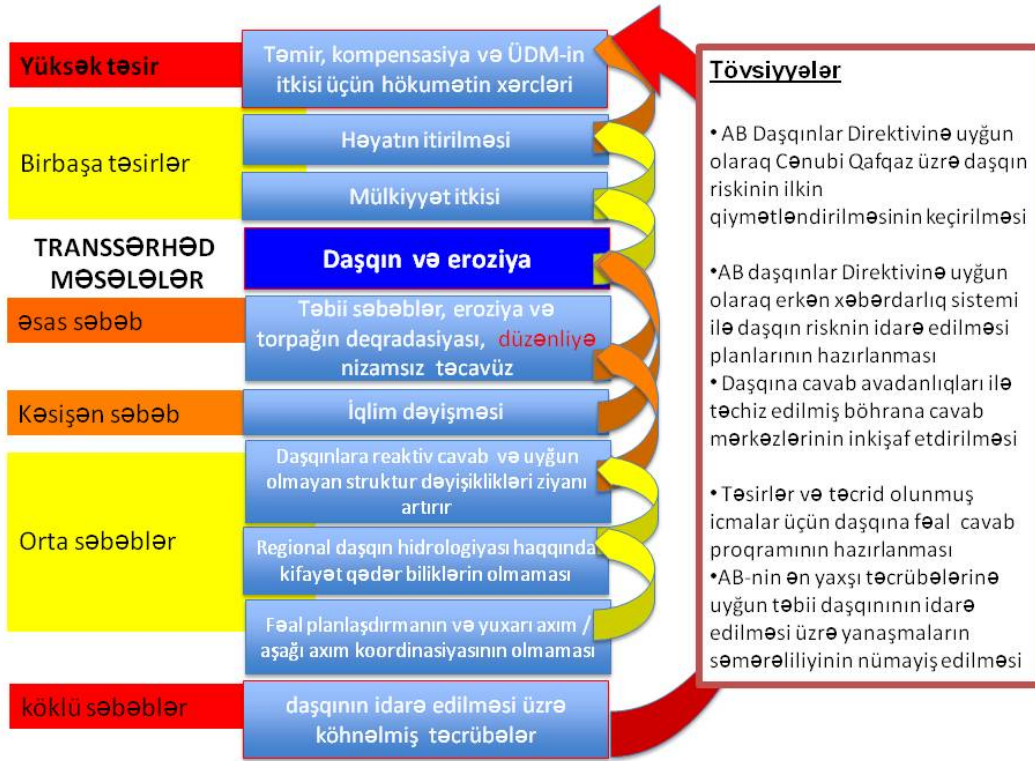
2.2.4. Daşqınlar

Daşqın hadisəsi Kür hövzəsində geniş yayılmışdır. Daşqınlar ilk öncə təbii prosesdir və ekosistemlərin təbii və sağlam fəaliyyətinə kömək edir. Lakin, iqlim dəyişmələri və əhalinin artımı da bu hadisələrin tezliyini və sərtliyini artırır. Daşqınların mənfi təsirlərinə əmlak və insan həyatının itirilməsi misal ola bilər. Bu hadisələr dövlət büdcəsindən infrastrukturun bərpasına, zədələnmiş və ya məhv olmuş əmlak üçün kompensasiyasına və ÜDM üçün əlavə xərclərə gətirib çıxarır. İqlim dəyişmələri ilə əlaqədar əlavə səbəblər hövzənin bəzi ərazilərində otlaplardan hədsiz istifadə və meşələrin qırılması səbəbindən ekosistemlərin deqradasiyası, eləcə də daşqının təsir zonalarında tikinti işlərinin aparılmasıdır. Əlavə səbəblərə misal kimi daşqınlara cavab strukturlarının köhnəlmiş yanaşmalardan istifadəsi və təsirə məruz qalan ərazilərdə yuxarı və aşağı axın icmaları arasında koordinasiyanın olmaması da göstərilə bilər. Bu sahədə kökdə duran əsas səbəb daşqını idarə etmədə müasir təcrübələrin olmamasıdır.

Çayların axımı və hidravlik xüsusiyyətlərinə insanın təsiri kəskinləşsə də, daşqın iqlim ilə bağlı təbii hadisədir. Daşqınlar zamanı subasarlarda torpaqlar lillə zənginləşir, balıqların kürü tökməsi üçün şərait yaxşılaşır, su-bataqlıq ekosistemlərində su təzələnir. Lakin bu faydalara baxmayaraq, daşqınlar adətən, insanların həyat və əmlak itkisi ilə nəticələnən və ətraf mühitə ziyan vuran təhlükəli hadisə hesab edilir. İnsanlar subasarlarda məskunlaşıb kənd təsərrüfatı ilə məşğul olduqda, daşqınlar onlar üçün real təhlükəyə çevrilir. İqlim dəyişmələri daşqın riskini daha da artırır.

Kür hövzəsində daşqın əslində transsərhəd problemdir. Yuxarı axında çayın rejimində və hidravlik xüsusiyyətlərində baş verən dəyişikliklər faktiki olaraq aşağı axında daşqın riski və daşqın təhlükəsinə təsir göstərir. Hövzənin bütün hissələrində bir çox əhəmiyyətli dəyişiklik edildiyini nəzərə alaraq, daşqın riskinin idarə edilməsinə transsərhəd məsələ kimi baxılmalıdır.

Şəkil 5. "Daşqın" transsərhəd məsələsi üçün səbəb- nəticə diaqramı

Kökdə duran səbəblər

Azərbaycan və Gürcüstanda yüksək daşqın riski və geniş daşqın ziyanının kökdə duran səbəbi daşqından qorunma üzrə köhnəlmiş lokal struktur həllərə əsaslanan yanaşmanın tətbiqidir. Halbuki, integrasiyalı milli daşqın idarəetmə planlarının həyata keçirilməsində əsas diqqət transsərhəd çay hövzəsi səviyyəsində qarşılıqlı tədbirlərə edilməlidir. Daşqının effektiv idarəetmə planı, daşqının miqyası və tezliyini, həmçinin onun vurduğu zərərin azaldılması üçün struktur və qeyri-struktur tədbirlərdən istifadəni nəzərdə tutmalıdır. Daşqın mürəkkəb prosesdir və onun idarə edilməsi planı çox sektorlu olmalıdır. Çayların hidroloji və hidravlik xüsusiyyətləri, su və torpaq ehtiyatlarından istifadə və subasarlarda fəaliyyət, əmlakın dəyərləri, sosial-iqtisadi faktorlar, ekoloji şərait və bir çox məsələlər haqqında milli və transsərhəd səviyyədə məlumatların bir araya gətirilməsi üçün təşkilatlar koordinasiya edilməlidir. Kəşifən məsələ kimi iqlim dəyişmələrinin daşqının tezliyi, gücü və vurduğu ziyanə təsiri məhduddur. Temperatur, yağıntılar, daşqın və leysan yağışlarının ölkələrdə yerinə yetirilmiş təhlilləri bu hadisələrin intensivləşməsinə dəlalət edir. Bütün bunlar qeyd

olunan qanunauyğunluqların kökündə global iqlim dəyişmələrinin olmasının göstəricisidir.

Təsirlər

Daşqının ekoloji təsirləri müsbət və mənfi ola bilər:

Ətraf mühitə müsbət təsirlər:

- Su-bataqlıq ekosistemlərində və çay sahilində su obyektlərində su kütlələri, o cümlədən biogen maddələr, genetik müxtəliflik və çöküntülərin təzələnməsi;
- Biogen maddələrin torpaq örtüyünün səthində, o cümlədən subasarlarda və yeni yaranmış allüvial torpaqlarda yayılması;
- Çay yatağında yığılmış çöküntülərin nəql olunması.

Ətraf mühitə mənfi təsirlər:

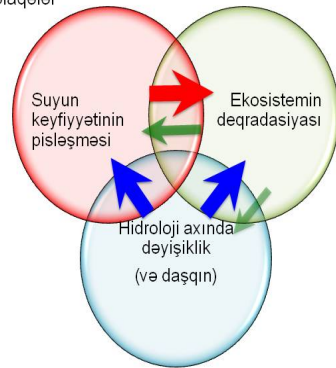
- Zəif drenaj nəticəsində suyun durğun qaldığı yerlərdə daşqın və subasma riskinin artması;
- Katastrofik daşqın dövründə çox sayda fauna növləri və bitkilərin məhvi;
- Fövqəladə daşqınlar zamanı eroziyanın artması və torpağın münbitliyinin itirilməsi.

Daşqının sosial- iqtisadi təsirləri:

- İnsan həyatı və əmlakın itirilməsi, bitkilərin məhv olması, kənd təsərrüfatı sahələri və otluq torpaqlarına ziyan vurulması, infrastrukturun dağılması su və elektrik təchizatı, nəqliyyat və rabitə şəbəkələri, təhsil və səhiyyənin normal fəaliyyətinin pozulması;
- Daşqının birbaşa və dolayı yolla su təchizatı sistemlərinə vurduğu zərərə görə su ilə keçən xəstəliklər yayıldığına görə, sağlamlığın pisləşməsi; təsire məruz qalan insanların sağlamlığına qısa və uzunmüddətli təsirlərə səbəb ola bilən tibbi xidmətin əlçatan olmaması;
- İlk təcil yardım, əhalinin köçürülməsi, infrastruktur bərpası və s. daxil olmaqla, yardım və bərpanın yüksək xərcləri;
- Ehtiyatların itirilməsinə, mal və xidmətlərin yüksək xərclərinə, həm də inkişaf ləngimələrinə səbəb ola bilər.

2.4 Məsələlər arasında əlaqələr

Şəkil 6. Transsərhəd məsələlər arasında əlaqələr

Hövzədə iqlim dəyişməsi kəşifən məsələ kimi, iqlim dəyişməsinin proqnozları və onun bu dörd transsərhəd problemə mümkün təsirlərinin nəzərdən keçirilməsi yolu ilə həll edilir. İqlim dəyişmələrinin temperatur və buxarlanmanın artmasına, yağıntıların isə azalmasına və buzlaqların əriməsinə səbəb olacağı gözlənilir.

Əvvəllər müzakirə olunmuş hər bir transsərhəd məsələ üçün səbəb-nəticə təhlilində qeyd edildiyi kimi, məsələlər çox vaxt

üst-üstə düşür və hər bir məsələnin digər məsələlərə qarşılıqlı təsirləri var. Təbii şərait, dəyişən ekoloji sistemlər üçün bu məsələlərin mürəkkəbliyi xarakterikdir. Səbəb-

nəticə təhlillərində bu məsələlər arasında əlaqələr təhlil edilir. Lakin məsələlər arasında elə əlaqələr var ki, onlar da nəzərə alınmalıdır.

Yuxarıdakı diaqram (şəkil 6) transsərhəd məsələlərin bir-birinə təsirlərinin qrafik təsvirini verir. Dairələr arasında oxlar təsir əlaqələri göstərilir. Oxun rəngi təsir edən məsələyə cavabdır və o, təsiri qəbul edən məsələsini göstərir. Oxların ölçüsü və şəffaflığı təsir gücünü əks etdirir.

Çay axınının dəyişməsi (və daşqınlar) və suyun keyfiyyətinin pisləşməsi arasında sıx əlaqə var. Su ehtiyatlarının azalması suda çirkləndiricilərin qatılığının artması ilə nəticələnir. Daşqın zamanı suyun keyfiyyəti mənfi təsire məruz qalır. Belə ki, bu zaman torpaqdan, nöqtəvi və qeyri-nöqtəvi mənbələrdən çay sistemində çirkləndiricilər daxil olur. Əksinə, suyun keyfiyyətinin pisləşməsi nə çay axımı, nə də daşqına təsir göstərmir. Çayda böyük zibil qalaqları daşqına təsir edə bilər, lakin bu məsələ layihənin "suyun keyfiyyətinin pisləşməsi." çərçivəsindən kənarıdır.

Suyun keyfiyyətinin pisləşməsi və ekosistemin deqradasiyası arasında əlaqələr daha mürəkkəbdir və bir-birindən asılıdır. Bu, səbəb-nəticə təhlillərində müəyyən edilib, lakin bu əlaqələrə əlavə diqqət yetirilməlidir. Yuxarıdakı şəkildə göstəriləndi kimi, suyun keyfiyyətinin pisləşməsinin ekosistemlərə mənfi təsir göstərir və bu da öz növbəsində ekosistemin deqradasiyasına səbəb olur. Keyfiyyətsiz su çay sisteminin optimal fəaliyyət göstərmə potensialını azaldır. Çay sistemində faydalı və çox müxtəlif olan flora və fauna növləri keyfiyyətsiz suda inkişaf edə bilməz. Bundan əlavə, pis keyfiyyətli su balans yaradan daha tolerant növlərin artmasına gətirib çıxarır ki, bu da ekosistemlərin normal balansını pozur. Suyun keyfiyyətinin pisləşməsi suvarılan əkin sahələrində torpaqlara mənfi təsir göstərir. Bütövlükdə, ekosistemlər suyun keyfiyyətinin pisləşməsi və çay axımının azalması nəticəsində təhlükə altında olur.

Transsərhəd məsələlərinin həlli üçün ümumi tələbatlar

Qeyd edildiyi kimi, transsərhəd, eləcə də bəzi digər məsələlər arasında əlaqə var. Səbəb-nəticə təhlili çərçivəsində bir neçə ümumi səbəb müəyyən edilmişdir. Əgər, onlar düzgün həll olarsa, bu məsələlərin bəzi aspektləri də həll ediləcək və əlaqəli məsələlərlə bağlı şərait yaxşılaşacaq. Ümumi səbəblər ümumi tələbatları əks etdirir və Kür hövzəsi ölkələri bundan faydalana bilər və nəticədə hövzədə deqradasiyanı azalda bilər. Bu ümumi tələbatlar aşağıdakılardır:

- Qərar qəbul edən şəxslər üçün məlumatın keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması;
- Su ehtiyatlarının iqtisadi dəyərinin müəyyən edilməsi və suyun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması;
- Ekosistem xidmətlərinin real dəyərinin qiymətləndirilməsi;
- Sektorlar arasında su ehtiyatlarının istifadəsi üzrə planların koordinasiyanın təkmilləşdirilməsi;
- suyun keyfiyyəti və kəmiyyəti üzrə monitoring proqramlarının təkmilləşdirilməsi, o cümlədən müasir avadanlıqlardan və ən yaxşı təcrübələrdən istifadə, potensialının gücləndirilməsi;
- Potensialın inkişafı və transsərhəd koordinasiyanın dəstəklənməsi.

Bu məsələlərin çoxu, təbiət etibarilə milli və transsərhəd məsələlərdir. Belə ki, çayın yuxarı axınında suyun götürülməsində artım həm ölkə daxilində və həm də ölkələr arasında çayın aşağı axınında iqtisadi və sosial tələbatlar üçün su əldə etmək imkanına mənfi təsir edir. Su qıtlığı artdığına görə ərzaq, su, enerji və ətraf mühitin təhlükəsizliyi insan təhlükəsizliyinə problem yaranır. Mövcud ehtiyatlardan səmərəli

istifadənin optimallaşdırılması və gələcək nəsillər və onların rifahı üçün su ehtiyatlarının təhlükəsizliyinin yaxşılaşdırılması istiqamətində təcili addımlar atılmalıdır.

İnstitusional struktur və potensialda boşluqları dolduran bu ümumi tələbatlar BMTİP-QEF Kür-Araz layihəsinin SEİİ / SFP komponenti üzrə həyata keçirdiyi Potensiala Tələbatın Qiymətləndirilməsində əks olunub. Hazırda BMTİP-QEF layihəsi Milli SEİİ Planlarının hazırlanmasına, habelə onların həyata keçirilməsi üçün potensialın inkişafına dəstək verir. Lakin, onun gələcəkdə davamlı olması üçün bu ümumi tələbatların həlli üzrə öhdəliklər hər iki hövzə ölkələri tərəfindən qəbul edilməlidir. Hər iki ölkə bu boşluqları doldurarsa, iqtisadi xərclər nəzərə alınmaqla və faydalar əldə etməklə çay hövzəsinin uğurlu idarə edilməsi daha asan olacaq.

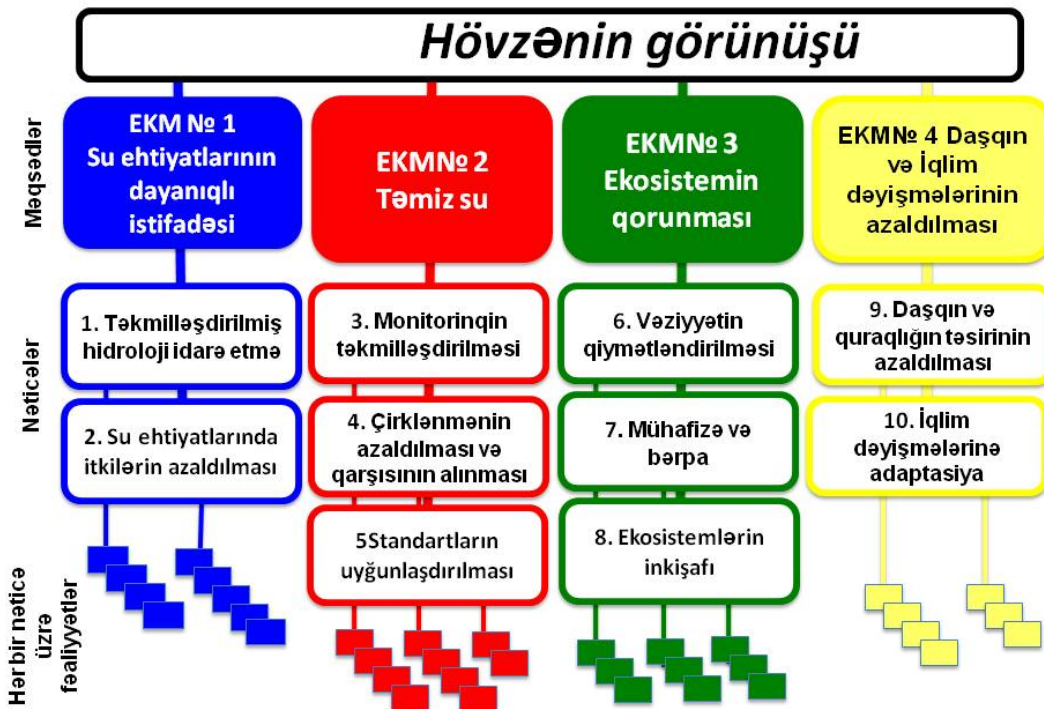
3. Strateji Fəaliyyət Programının həyata keçirilməsi üçün Görünüşün məqsədləri, nəticələr və fəaliyyətlər

2007-ci ildə BMTİP-QEF-in Rəhbər Komitəsi Hövzədə uzunmüddətli Görünüşə nail olmaq üçün Hövzənin Görünüşü və dörd Ekosistem Keyfiyyət Məqsədləri üzrə razılığa gəliblər. Bunlar 2011-2013-cü illərdə hazırlanmış SFP-nın əsasını təşkil edir və 2013-cü ilin may ayında Rəhbər Komitə tərəfindən yenidən təsdiq edilmişdir. Hövzənin razılaşıdırılmış uzunmüddətli görünüşü :

"Bütün hövzə ölkələrində ekosistem xidmətləri, iqtisadi rifahı, sağlamlığı və təhlükəsizliyi təmin etmək üçün transsərhəd degradasiyasının azaldılması və ətraf mühitin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi vasitəsilə Kür çayı hövzəsində davamlı inkişafa nail olmaq və ekosistem funksiyalarını təmin etməkdir".

Görünüş razılaşıdırılmış dörd Ekosistem Keyfiyyət Məqsədləri tərəfindən dəstəklənir. Onlar da öz növbəsində 10 nəticəyə çatmaqla həyata keçirilir. Bu bölümün sonunda nəticələr və onlarla bağlı yerinə yetiriləcək fəaliyyətlər təfəssilatı ilə aşağıdakı cədvəldə verilmişdir. Ümumiləşdirilmiş məqsəd və nəticələr ilə SFP-nın strukturu aşağıda göstərilir:

Şəkil 7. Ümumiləşdirilmiş məqsəd və nəticələr ilə Strateji Fəaliyyət Programının strukturu:

2007-ci ildə hazırlanmış EKM-lər və 2013-cü ildə hazırlanmış nəticələr EKM-lərə nail olmaq üçün aşağıda izah olunur. Onlar maraqlı tərəflərin gördüyü işərə və Milli Əlaqələndiricilər vasitəsilə ölkələrin təlimatlarına əsaslanır.

EKM № 1: Su əldə etmək imkanının təmin edilməsi və ekoloji sistem xidmətlərinin qorunması üçün su ehtiyatlarının davamlı istifadəsinə nail olmaq

1. Təkmilləşdirilmiş Hidroloji İdarəetmə. Hər bir çay hövzəsinin su ehtiyatları qısa və uzunmüddətli dəyişmələrə məruz qalır və proqnozlaşdırılan iqlim dəyişməsi əhali və ekosistemlərə qeyri-müəyyən potensial təsiri gücləndirir. Eyni zamanda, monitoring sisteminin pisləşməsi səbəbindən, su ehtiyatlarının real kəmiyyəti və onların mövsüm, illik və daha uzunmüddətli dəyişkənliyi barədə təsəvvürlər azdır. İnkişaf üçün su ehtiyatlarının iqtisadi dəyəri və yerüstü və yeraltı sular arasında qarşılıqlı təsir barədə kifayət qədər bilik yoxdur. Bu da, su çatışmazlığı dövründə yeraltı su ehtiyatlarının həddən çox istifadəsinə gətirib çıxarır. Ümumiyyətlə, dayanıqlı SEİİ-ni dəstəkləmək və Aİ Su Çərçivə Direktivini həyata keçirilmək üçün texniki və elmi potensialın genişləndirilməsinə və institutların möhkəmləndirilməsinə ehtiyac var. Bu nəticə çərçivəsində təklif olunan fəaliyyətlərə monitoring şəbəkəsinin təkmilləşdirilməsi, Su Nexus yanaşması, tələbatları balanslaşdırmaq üçün hər sektor üzrə istifadə olunan suyun xalis iqtisadi dəyərinin qiymətləndirilməsi; yerüstü və yeraltı sulardan birgə istifadə strategiyası və SEİİ sahəsində məqsədli potensialın yaradılması daxildir. Bu addımlar ölkələrə iqlim dəyişmələri təhlükəsi ilə rastlaşacaq gələcək nəsillər üçün sudan davamlı istifadəni təmin etməyə imkan verəcək.

2. Su itkilərinin azaldılması. Su ehtiyatlarının təkmilləşdirilmiş idarə edilməsinə mümkün olan yerlərdə su itkisinin qarşısının alınması və vaxtında lazımı yerlərə suyu çatdırmaq üçün tədbirlər daxildir. Bu, həmçinin su ehtiyatlarının mümkün qədər səmərəli istifadə olunması deməkdir (xüsusilə iqlim dəyişməsi şəraitində). Bütün sektorlarda su ehtiyatlarının mühafizə yollarının müəyyən edilməsi, çirkab sularının yenidən təhlükəsiz istifadəsinin nümayiş etdirilməsi və suyun qorunması üçün hər bir şəxsə görə biləcəyi işlər barədə ictimaiyyətin maarifləndirilməsi vacibdir. Bu, tədricən su ehtiyatlarının idarə edilməsini bolluq mədəniyyətindən qıtlıq mədəniyyətinə transformasiya edir. Bu nəticə üçün təklif olunan fəaliyyətlər əsas diqqəti su itkisinin qiymətləndirilməsi və sudan istifadənin səmərəliliyinin yaxşılaşdırılması üçün tələb və təklif strategiyasının hazırlanması, çirkab suların təkrar istifadəsi strategiyası və tənzimləyici bazanın işlənilməsinin hazırlanması, su mühafizəsi barədə məlumatlılığı artırmaq üçün təşviqat kompaniyaları, və müxtəlif sənaye sahələrində sudan istifadənin səmərəliliyini nümayiş etdirmək üçün nümayiş layihələri üzərində cəmləşdirir. İqlim dəyişmələrinin təsirinin artması daha çox hiss olunduqca, ən çox təsirə məruz qalan və davamlı inkişaf istiqamətində vəziyyəti yaxşılaşdırmaq qabiliyyətinə malik şəxslərin səlahiyyətlərinin genişləndirilməsi üzrə bütün tədbirlərin görülməsi vacibdir.

EKM №2 İndiki və gələcək nəsillər üçün təmiz sudan istifadə imkanını təmin etmək və Kür hövzəsində ekosistem funksiyalarını gücləndirmək üçün suyun keyfiyyətinə nail olmaq

3. Suyun keyfiyyət monitoringinin təkmilləşdirilmiş proqramı. Ölkələr Aİ SÇD-nə yanaşma istiqamətində ilkin addımları atmış və artıq bu yanaşmanın effektivliyi barədə fikir formalaşır. Lakin ölkələrin Aİ SÇD müvəffəqiyyətlə həyata keçirməsinə mane olan bir sıra mühüm boşluqlar vardır. Bunlar: təkmilləşdirilmiş təcrübə və analitik yanaşmalara hüquqi statusu vermək üçün suyun keyfiyyət monitoringi üzrə milli təşkilatlarda müəyyən dəyişikliklərə ehtiyac, monitoringin yaxşılaşdırılması və xərclərin azaldılması məqsədilə milli biomonitöring proqramlarını uyğunlaşdırmaq, ölkə daxilində təşkilatlar arasında informasiyanın idarə edilməsi üçün strategiyanın yaradılmasına tələbat, monitoring müəssisələrində işçi heyətinin müvafiq təlimi və onlara dəstəkdir. Bu prioritet məsələlərin həlli bu gözlənilən nəticənin diqqət mərkəzində olacaq. Bu da öz növbəsində ölkələrə Aİ təcrübələri vasitəsilə suyun keyfiyyətinin idarə edilməsinin uyğunlaşdırılması istiqamətində atılan addımları sürətləndirməyə və suyun keyfiyyəti təhlükəsi ilə bağlı müvafiq məsələlərin həll edilməsinə imkan yaradacaq.

4. **Çirklənmənin azaldılması və qarşısının alınması.** Suyun keyfiyyəti üzərində monitorinqin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün ardıcıl addımlar atıldıqda bu daha faydalı olur. Çirklənmənin azaldılması və ya qarşısının alınmasına olan tələbatı qiymətləndirmək və bu məqsədlə büdcənin ayrılmasında qərar qəbul edənlərə dəstək olmaq üçün suyun çirklənməsi ilə bağlı xərcləri və risklərin ümumi məbləğini hesablamaq vacibdir. Müvafiq olaraq, hövzədə sınaqdan keçiriləcək biləcək mövcud qabaqcıl texnologiya və ən yaxşı ekoloji təcrübəni nümayiş etdirən çirklənmə ilə mübarizə üzrə məqsədli təkmilləşdirilmiş planların hazırlanması və həyata keçirilməsi lazımdır. Həmçinin, qəza zamanı çirklənməyə reaksiyanın səmərəliliyini artıracaq erkən xəbərdarlıq sistemlərinin işlənilməsi hazırlanması vacibdir. Və müvafiq orqanlara hüquq-mühafizə səlahiyyəti verən hüquqi mexanizmlərin də işlənməsi çox mühümdür. Həmçinin, bu qurumlar su ehtiyatlarının qorunması üçün səmərəli fəaliyyəti təmin etmək üçün imkanlara və səlahiyyətlərə malik olmalıdır.
5. **Suyun keyfiyyət standartlarının uyğunlaşdırılması.** Hazırda ölkələr suyun keyfiyyətinin monitorinqi və qiymətləndirilməsində müxtəlif parametrlər və standartlardan istifadə edir. Bu da məlumatların müqayisə edilməsində çətinliklər törədir. Azərbaycan və Gürcüstan Aİ SÇD-nə yaxınlaşdıqca, suyun keyfiyyət monitorinqi təcrübəsi daha uyğunlaşdırılmış olacaq. İkitərəfli komitə və vahid işçi qrupu vasitəsilə ölkələrə suyun kimyəvi və hidromorfoloji keyfiyyəti və çayın ekoloji vəziyyətinin qiymətləndirilməsi üçün vahid analitik standartlar, norma və göstəricilər formalaşdırmağa imkan verəcək. Gələcəkdə də bu təşkilatlar Aİ SÇD-nin ən yaxşı təcrübələrinə uyğun olaraq transsərhəd çaylar üzrə məlumat mübadiləsi və saxlanması üzrə razılaşdırılmış mexanizmlərin müəyyən edilməsinə dəstək göstərə bilər.

EKM №3 Kür çayı hövzəsində davamlı olaraq əhəmiyyətli ekoloji və sosial-iqtisadi xidmət göstərəcək ekosistemlərə nail olmaq və onları qorumaq

6. **Çay ekosistemlərinin vəziyyətinin qiymətləndirilməsi.** Çay ekosistemləri haqqında məlumatlarda ciddi boşluqlar var və regionda su ehtiyatlarından davamlı istifadəni daha səmərəli planlaşdırmaq üçün bu boşluqlar doldurulmalıdır. Ekosistemlər, biotik və ekoloji amillərin qarşılıqlı təsiri, eləcə də antropogen fəaliyyətlə əlaqədar onların faktiki vəziyyəti haqqında da təfəssilatlı məlumat yoxdur. Buna görə də, çay ekosistemlərinin qiymətli iqtisadi tövhesi və bütövlükdə iqtisadiyata göstərdiyi xidmətləri barədə heç bir bilik yoxdur. Hövzədə su ehtiyatlarının idarə edilməsi üzrə güclü elmi biliklərin olmasına baxmayaraq, çay sistemlərində ekoloji proseslərin və insan fəaliyyəti ilə bağlı səbəb-nəticə əlaqələrinin hərtərəfli anlaşılması gücləndirilməlidir. Bu nəticəyə aşağıdakı fəaliyyətlər daxildir: ekoloji qiymətləndirilmə üzrə proqramlar hazırlamaqla çay ekosistemlərinin vəziyyətinin qiymətləndirilməsi, rəqabətli tələbatları tarazlaşdırmaq üzrə qərar qəbul edənlərə dəstək olmaq üçün çay ekosistemlərinin iqtisadi dəyərinin müəyyən edilməsi üzrə metodologiyanın hazırlanması və həqiqətən davamlı inkişafa dəstək üçün su üzrə Nexus yanaşmanı tətbiq etmək və indiki və gələcək nəsillərin hövzə ölkələrinin ekoloji sərvətlərindən faydalanması üçün maraqlı tərəflərin çay ekosistemlərinin dəyərləri sahəsində təhsil və bacarıqların artırılmasına yönəlmiş səyləri gücləndirmək.
7. **Çay ekosistemlərinin mühafizəsi və bərpası.** Son əsrdə hövzədə təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində insanın çay ekosistemlərinə təsiri xüsusilə güclü olmuşdur. Suvarma, su elektrik enerjisi istehsalı, sənayenin inkişafı, əhalinin artımı Kür hövzəsində çayların təbii axımını və onunla bağlı ekosistemləri əhəmiyyətli dərəcədə dəyişmişdir. Bu inkişafın bir çox hissəsi ekosistemlərin mühafizəsi

nəzərə alınmadan və ya davamlı inkişafın ekosistemlərə uzunmüddətli təsiri dərk edilmədən baş vermişdir. Mənfi təsirləri azaltmaq üçün inkişaf planlarında təbii çay prosesləri nəzərə alınmalı və çay ekosistemi mühafizə olunmalı və bərpa edilməlidir. Bu nəticə üzrə müvafiq fəaliyyətlər Aİ-nin yanaşmalarına uyğun olaraq çayların mühafizəsinə və çay hövzələrinin qorunması üzrə yanaşmalara xüsusi diqqət yetirərək, qorunan ərazilər şəbəkəsinin gücləndirilməsinə və azalmış çay axımına mənfi təsirləri minimuma endirmək üçün ən yaxşı beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq ekoloji axım prinsiplərinə hüquqi statusun verilməsinə, çayların bərpa planlarının və çay sistemlərinin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması nəticəsində ekoloji və sosial-iqtisadi faydaları nümayiş etdirmək üçün nümayiş layihələrinin həyata keçirilməsinə yönəlmişdir.

- 8. İnkişaf planlarında çay ekosistemlərinin əhəmiyyətinin nəzərə alınması.** Sektorların mövcud inkişaf planları və ətraf mühitin mühafizəsi üzrə cari hüquqi və lisenziyalaşdırma sistemi çay ekosistemlərini mənfi təsirlərdən qorumaq üçün kifayət qədər yetərli deyil. Aİ ilə Assosiasiya Sazişi və beynəlxalq donör təcrübələri, Aİ Su Çərçivə Direktivi ən yaxşı beynəlxalq təcrübənin tətbiqi ilə sektorların inkişaf planlarında ekosistemlərin nəzərə alınmasına yardım edir. Bu gözlənilən nəticə üzrə fəaliyyətlər Aİ ilə Assosiasiya Sazişinə uyğun olaraq çay hövzəsinin idarəetmə planlarının istifadəsində və inkişaf planlarının hazırlanması prosesində güclü hüquqi, iqtisadi və siyasi mexanizmlərə dəstək olmağa, Ətraf Mühitə Təsirin Qiymətləndirilməsi (ƏMTQ) sahəsində potensialın gücləndirilməsi prosesinə, çay ekosistemlərinin qorunması üzrə Strateji Ekoloji Qiymətləndirməyə (SEQ), gələcək inkişaf üçün sudan asılı müxtəlif sektorlar üzrə strateji ekoloji qiymətləndirmənin faydalarının nümayiş etdirilməsinə yönəlib.

EKM №4 Daşqın və iqlim dəyişmələrinin infrastruktura, sahiləni ekosistemlərə və icmalara mənfi təsirlərinin azaldılmasına nail olmaq

- 9. Daşqın və quraqlıq risklərinin azaldılması.** Təbii fəlakət üçün dövlət sərhədləri mövcud deyil və iqlim dəyişmələri ilə əlaqədar təhlükəli meteoroloji hadisələrin tezliyi və intensivliyi bunu təsdiq edir. Transsərhəd daşqın və quraqlıqların tezliyinin artması proqnozlaşdırılır. Buna görə də böhran vəziyyət başlamazdan əvvəl onların mənfi təsirlərini azaltmaq üçün tədbirlər görülməlidir. Bunun üçün ən yaxşı beynəlxalq təcrübə kimi Aİ Daşqınlar Direktivinə uyğun olaraq daşqın və onlara əlaqədar risklərin idarə olunması üzrə xəritə və planlarının işlənilməsi hazırlanması vacibdir. Quraqlığın təsirini daha effektiv azaltmaq üçün quraqlıq üzrə razılaşdırılmış göstəricilər işlənilməsi hazırlanmalıdır. İqtisadi dəyərə və yanaşmaya dəstək olmaq məqsədilə belə hadisələr nəticəsində itki və zərərlərin hesablanması üçün metodologiyanın hazırlanmasına ehtiyac var. Belə ki, onlar da öz növbəsində itki və zərərlərin azalmasına və bərpa tədbirlərinə yardım edəcək. Belə mənfi hadisələr transsərhəd xarakterli ola bilər. Fövqəladə hadisələr və onlara reaksiyanın idarə olunması üzrə güclü milli şəbəkələr vasitəsilə qonşu ölkələrə dəstək, eləcə də riskə daha çox məruz qalan icmaların potensialının artırılması həyatın saxlanılmasına və zərərlərin azaldılmasına imkan verəcək.
- 10. İqlim dəyişmələrinə razılaşdırılmış adaptasiya.** İqlim dəyişməsi özü-özlüyündə digər problemlərlə kəsişən problemdir və su ehtiyatlarının idarə olunması üzrə bütün aspektlərə təsir edəcək. Hövzənin su ehtiyatlarına gözlənilən təsirləri müəyyən etmək məqsədilə modeləşdirmə sahəsində gücləndirilmiş potensiala əsaslanmaqla bu təsirlərin nəzərə alınması və onların proqnozlaşdırılması xüsusilə vacibdir. Nümayiş layihələrinin həyata keçirilməsi nəticəsində əldə edilən təcrübənin bölüşdürülməlidir. Onlar hövzə ərazisində istifadə olunmaq üçün yararlı olan adaptasiya tədbirlərini sınaqdan keçirəcək. Həmçinin, yerli maraqlı tərəflər və icmaların iqlim dəyişmələrinin su ehtiyatlarına təsirini nəzərə alması və onlara şəbəkə şəklində təlim vasitəsilə dəstəyin göstərilməsi çox vacibdir.

Bununla, onlar şəxsi təsərrüfat və icmalar səviyyəsində adaptasiya tədbirlərinə görə öz üzərinə məsuliyyət götürə bilər. Eyni zamanda bütün şəbəkə boyu və beynəlxalq səviyyədə innovativ ideyaların mübadiləsinin yaradılması vacibdir.

Aşağıdakı cədvəldə nəticələrə çatmaq üçün fəaliyyət növləri göstərir. Bu fəaliyyətlərin təsviri və Milli Əlaqələndirici Şəxslər arasında sıralanan prioritetləri də göstərilmişdir. Bu sıralama, hər iki ölkə üçün yüksək və orta prioritetlərdir. Orta prioritetlər vacib prioritetlər kimi qeyd edilmiş, lakin yüksək prioritetlərdən daha az vacib prioritetlər kimi sıralanmışdır. Bütün hallarda bunlar milli və transsərhəd səviyyədə su ehtiyalarının idarə edilməsinə dəstək verəcək və çay hövzəsinin vəziyyətini yaxşılaşdıracaq eyni prioritetlərin kulminasiya nöqtəsidir. Təxmini icra müddət beş ildən on beş ilə qədər olan vaxtı əhatə edir. Milli SEİ Planları milli prioritetlərə əsaslanan daha dəqiq müddəti təqdim edəcək. Bəzi hallarda onlar qısa müddətdə, digər hallarda isə daha uzun müddətdə həll olunacaq. Bunlar, Milli Planları çərçivəsində müəyyən edilir. Nəticələrə, məqsədlərə və görünüşə nail olmaq, həmçinin lazım olan iştirakın tələblərini və növünü aydınlaşdırmaq üçün fəaliyyət növləri geniş edilmişdir. Milli səviyyədə əlavə fəaliyyətlər, o cümlədən, infrastrukturun təkmilləşdirilməsi məsələlərinə də baxıla bilər. Hər bir halda, SFP ölkə prioritetləri və mövcud hüquqi və institusional strukturlar əsasında Milli Planların həyata keçirilməsini dəstəkləmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Fəaliyyətlər də daxil olmaqla ümumi cədvəl,

Nəticə	Fəaliyyət	Təsviri	Prioritet	Müdət	Fayda
	EKM 1	Suya tələbatı və ekosistem xidmətlərini təmin etmək üçün su ehtiyatlarının davamlı istifadəsinə nail olmaq			
1. Hidroloji idarə etmənin təkmilləşdirilməsi (4.72)	1.1.Hidroloji və meteoroloji monitoring şəbəkələrinin təkmilləşdirilməsi	Hal-hazırda hidroloji və meteoroloji monitoring şəbəkələri köhnəlib. Bu fəaliyyət mövcud şəbəkələrin vəziyyətini qiymətləndirəcək - stansiyalarının paylanması, parametr və metodların monitoringi, avadanlıq və s. - prioritet tələbatlar əsasında qərar qəbul edilməsini dəstəkləmək üçün informasiya təminatı, mövcud stansiyaların yenilənməsi və ehtiyac olarsa, yeni stansiyaların yaradılması ilə müşahidə şəbəkələrinin müasirləşdirilməsi üzrə tədbirlər görülməlidir. Bu, su ehtiyatlarının faktiki məkan və zaman göstəriciləri və onların mövsümi, illik və uzunmüddətli dəyişənliyini daha yaxşı təsəvvürlə əldə etməyə kömək edəcək.	Yüksək	Orta	Monitoringin dəstəklənməsi
	1.2. Su Nexus yanaşmasını tətbiq etməklə müxtəlif sektorlarda, o cümlədən kənd təsərrüfatı, su elektrik enerjisi istehsalı və sənaye üzrə sudan istifadəni balanslaşdırmaq üçün iqtisadi dəyərin qiymətləndirilməsi	Hövdədə müxtəlif sektorlarda suya tələbat artır. Su ehtiyatları məhdud sərvət olduğu üçün, su üzrə Nexus metodologiyası hər sektorun sosial və iqtisadi faydalarının öyrənilməsinə vahid yanaşmanı təmin edir və o, su ehtiyatlarının faydalarını maksimallaşdırılmasına yönəlib. Su Nexus metodologiyasının tətbiqi ölkələrə ərzaq, enerji, su və ekoloji təhlükəsizliyə nail olmaq üçün su ehtiyatlarına rəqabətli tələbatları balanslaşdırmağa imkan verir.	Yüksək	Qısa	Potensialın gücləndirilməsi
	1.3 Ətraf mühit və iqtisadi inkişafı kifayət qədər su ilə təmin etmək üçün yerüstü və yeraltı su ehtiyatlarından birgə istifadə strategiyasının hazırlanması.	Yerüstü və yeraltı su ehtiyatlarından həddən artıq çox istifadə riski var. Davamlı inkişaf və iqlim dəyişmələri yerüstü su ehtiyatlarına olan təsirləri artırır və əvəzində yeraltı su ehtiyatlarının istifadəsini artırır. Birgə istifadə strategiyası eyni zamanda mövcud su ehtiyatlarını qiymətləndirəcək və onların davamlı və təhlükəsiz məhsul istehsalı üçün optimal səviyyəsini müəyyən edəcək.	Orta	Uzun	İnstitusional ; potensialın gücləndirilməsi
	1.4 Hüquqi mexanizmlər və SEİİ üzrə mütəxəssislər üçün təlim proqramları vasitəsilə SEİİ-nin həyata	Hazırda SEİİ-ni həyata keçirilməsinə olan tələbatları ödəmək üçün Kür çayı hövzəsində kifayət qədər institusional və professional imkanlar yoxdur. Bu fəaliyyət SEİİ-nin uğurla həyata keçirilməsi üçün zəruri olan hüquqi və institusional çərçivələri və milli potensialın gücləndirilməsinə dəstəyi təmin	Yüksək	Qısa	İnstitusional ; potensialın gücləndirilməsi

Nəticə	Fəaliyyət	Təsviri	Prioritet	Müddət	Fayda
	keirilməsinə dəstək məqsədilə institusional inkişaf və potensialın gücləndirilməsi.	edəcək. Professional bacarıqlar məqsədli təlim proqramları əsasında və tədris müəssisələri ilə əməkdaşlıq vasitəsilə gücləndiriləcək.			
2. Su ehtiyatlarında itkilərin azaldılması (4.26)	2.1. Supaylayıcı sistemlərdə su itkilərinin sektorlar üzrə qiymətləndirilməsi üçün metodların təkmilləşdirilməsi.	Sektorlar üzrə supaylayıcı şəbəkədə su itkilərini hesablamaq çətinidir və bahalı prosesdir. Xüsusilə, su ehtiyatlarının məhdud olduğu yerlərdə itkilərin azaldılması və onların dəqiq qiymətləndirilməsi çox vacibdir. Müasir beynəlxalq metodologiyalar daha düzgün qiymətləndirməni təmin edə bilər. Bu fəaliyyət faktiki zərərləri minimuma endirməyə yönəldilmiş birgə səyləri müəyyən etmək üçün hər bir ölkəyə bu metodologiyaları tətbiq yollarını nümayiş etdirəcək.	Yüksək	Qısa	Potensialın gücləndirilməsi monitoring
	2.2. Su ehtiyatlarının səmərəli istifadəsini dəstəkləmək üçün strategiyaların hazırlanması.	Hal-hazırda ölkələr tam olaraq regionda mövcud su ehtiyatlarından fayda əldə etmək imkanına malik deyil. Su təsərrüfatı infrastrukturunda əhəmiyyətli miqdarda su itkiləri baş verir və son təyinat yerinə çatdıqda sudan qeyri-səmərəli istifadə olunur. Bu fəaliyyət dünyanın ən yaxşı texnologiyaları və ən yaxşı ekoloji təcrübələri əsasında su ehtiyatlarından daha səmərəli istifadə edilməsi üçün iqtisadi və maliyyə dəstəyi verəcək.	Yüksək	Qısa	Potensialın gücləndirilməsi
	2.3 İtkiləri azaltmaq və müxtəlif sektorlarda sudan istifadənin səmərəliliyini artırmaq üçün nümayiş layihələrinin həyata keçirilməsi	Bir çox sektorlarda sudan istifadə köhnəlmiş yanaşma sayılan məhdudiyetsiz təchizata əsaslanır. İqlim dəyişmələri şəraitində məhdud su ehtiyatlarının azalma təhlükəsi su təchizatına və su ehtiyatlarından istifadənin səmərəliliyinə xüsusi diqqət tələb edir. Bu gözlənilən nəticə üzrə fəaliyyət ayrı-ayrı sektorlarda su təchizatı sistemlərinin qiymətləndirilməsi və onların səmərəliliyinin artırılması üçün təkliflərin hazırlanmasını nəzərdə tutur. İnnovativ texnologiyalar və yanaşmaların nümayişi suyu paylayanlara və su istifadəçilərinə müxtəlif sektorlar üzrə səmərəliliyin artmasından yararlanmağa imkanı verəcək.	Yüksək	Qısa müddətə uzun müddətə	Monitoring; Potensialın gücləndirilməsinin nümayişi
	2.4. İnnovativ texnologiyalar əsasında kənd təsərrüfatında təhlükəsiz (təmizlənmiş) tullantı sularından istifadə strategiyasının hazırlanması.	Hazırda kənd təsərrüfatında böyük həcmdə sudan istifadə olunur. Yaxşı təmizlənmiş tullantı suları müasir texnologiyalar tətbiq olunarsa, kənd təsərrüfatında yenidən istifadə edilə bilər. Bu fəaliyyət çərçivəsində mövcud təcrübə və normativ hüquqi baza qiymətləndiriləcək, hövzə əhalisinin rifahına və təhlükəsizliyinə yönəlmiş innovativ və hüquqi təkmilləşdirilmə üzrə tövsiyələr təklif ediləcək.	Orta	Qısa	Potensialın gücləndirilməsi

Nəticə	Fəaliyyət	Təsviri	Prioritet	Müdət	Fayda
	2.5.Su ehtiyatlarının mühafizəsinə daha böyük əhəmiyyət vermək üçün maarifləndirmə və təhsil kampaniyalarının keçirilməsi.	Su itkiləri kumulyativ xarakter daşırsa da, hər bir şəxs suyun mühafizəsinə kömək edə bilər. Hazırda, idarə edənlər, qərar qəbul edənlər və ictimaiyyət suya və ya onun qorunmasına böyük əhəmiyyət vermir. Maarifləndirmə və təhsil kampaniyaları vasitəsilə su ehtiyatlarının mühafizəsi və qorunmasının faydaları daha geniş başa düşülə bilər. Bu da öz növbəsində suyun mühafizəsi təcrübəsinin yaxşılaşdırılmasına gətirib çıxarar.	Yüksək	Qısa	Potensialın gücləndirilməsi
	EKM 2	İndiki və gələcək nəsillər üçün təmiz sudan istifadə imkanını təmin etmək və Kür hövzəsində ekosistem funksiyalarını gücləndirmək üçün tələb olunan suyun keyfiyyətinə nail olmaq			
3. Suyun keyfiyyət monitorinqinin təkmilləşdirilmiş proqramı (4.07)	3.1.Suyun keyfiyyəti üzərində monitorinqin təkmilləşdirilməsi və Aİ SÇD-nə uyğunlaşdırılması	Ölkələrdə suyun keyfiyyətinin monitorinqində Aİ SÇD yaşamasının nümayişi üzrə bəzi işlərin görülməsinə baxmayaraq, bu istiqmətdə səylərin möhkəmləndirilməsinə və genişləndirilməsinə əlavə təhtiyac var. Bu gözlənilən nəticə hüquqi və institusional bazanın təkmilləşdirilməsi, suyun keyfiyyət monitorinqi şəbəkəsinin yenilənməsi, parametrlərin modifikasiyası və analitik yanaşmanın yaxşılaşdırılmasına xüsusi diqqət verəcək və monitorinq təcrübələrinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasını təmin etmək məqsədilə həyata keçiriləcək.	Yüksək	Qısa	Monitorinq; Potensialın gücləndirilməsi
	3.2. Aİ SÇD-nə uyğun olaraq suyun keyfiyyəti və çay sisteminin standartlaşdırılması üçün makro-onurğasızlardan istifadə etməklə milli biomonitoring proqramının qəbul edilməsi.	Suyun keyfiyyətinin səmərəli monitorinqi uzun müddət ərzində davamlı müşahidələr həyata keçirmək zəruridir. Suyun kimyəvi tərkibi ani olaraq dəyişdikdə belə suda olan canlı orqanizmlər (makroonurğasızlar) uzun müddət suyun keyfiyyətini səciyyələndirə bilər. Belə ki, bəzi orqanizm növləri təmiz suda, digərləri isə çirklənmiş suda sürətlə çoxalır. Biomonitoring suyun keyfiyyətinin hərtərəfli qiymətləndirilməsi üçün ucuz və effektiv alət hesab olunur və Aİ-nin bütün ölkələrində səmərəli istifadə olunur. Bu yanaşma Kür çayı hövzəsi ölkələrində nümayiş olunub və biomonitoring üzrə milli proqramlar çərçivəsində bu fəaliyyətin genişləndirilməsi üçün avadanlıqlar mövcuddur. Aİ-nin Su Çərçivə Direktivinə uyğun proqramlar həyata keçirmək üçün, bu gözlənilən nəticə toplanmış təcrübənin nəzərdən keçirilməsinə, proqramların əhatə dairəsinin artırılmasına, ixtisaslı analitiklərin potensialının gücləndirilməsinə, keyfiyyətə nəzarət və keyfiyyət təminatı üçün, müvafiq	Yüksək	Qısa müddət ən uzun müddət	Monitorinq; Potensialın gücləndirilməsi

Nəticə	Fəaliyyət	Təsviri	Prioritet	Müddət	Fayda
4. Çirkənmənin azaldılması və qarşısının alınması (4.43)		bioloji indikator növlərinin və göstəricilərinin müəyyən edilməsinə və nəticədə hər iki ölkədə biomonitorinqin təkilleşdirilməsinə yönələcək.			
	3.3. Hər bir ölkə daxilində müxtəlif təşkilatlar tərəfindən suyun keyfiyyəti üzrə toplanmış informasiyanın mübadiləsi üçün mexanizmlərin gücləndirilməsi	Kür hövzəsində yerləşən hər iki ölkədə suyun keyfiyyətinə müxtəlif qurumlar tərəfindən insan sağlamlığı, ətraf mühitin monitorinqi və kənd təsərrüfatında istifadə və s. səbəblərə görə nəzarət edilir. Suyun keyfiyyəti üzrə məlumat mübadiləsi strategiyasının hazırlanması hər bir ölkəyə xərcləri azaltmağa və suyun keyfiyyət monitorinqini uyğunlaşdırılmağa imkan verəcək SEİI-nin uğurla həyata keçirilməsi üçün müəssisələr açıq şəkildə suyun keyfiyyəti üzrə milli məlumat mübadiləsi yerinə yetirməlidir. Onlar bunu koordinasiyanı təmin etmək məqsədi ilə nəzərdə tutulan fəaliyyətlər, xüsusi ümumi təhlillər və vahid məlumat bazası vasitəsilə həyata keçirməlidir	Orta	Qısa	Potensialın gücləndirilməsi Institutsional
	3.4. Suyun keyfiyyətinin monitorinqi üzrə təşkilatların texniki imkanlarını yaxşılaşdırmaq və Aİ SÇD və Assosiasiya Sazişlərinə daha yaxından uyğunlaşmaq üçün işçi heyətin ən yaxşı təcrübələr əsasında peşəkarlığının artırılmasına dəstəyi təmin etmək.	Aİ ilə Assosiasiya Sazişinə uyğun olaraq Aİ təcrübəsinə yaxınlaşma suyun keyfiyyətinin monitorinqi və o cümlədən, biomonitorinqin genişləndirilməsi professional potensialın təkmilləşdirilməsini tələb edəcək. Kadrların potensialının hazırkı səviyyəsi Assosiasiya Sazişləri çərçivəsində gözlənilən tələbləri ödəmək üçün yetərinə deyil. Eyni zamanda monitorinq orqanlarından kadr axını var. Aİ Su Çərçivə Direktivinin uğurla həyata keçirilməsi üçün əməkdaşların peşəkar inkişafını gücləndirmək və təlim keçmiş personalın saxlanılması üçün proqram hazırlamaq lazımdır.	Orta	Qısa	Potensialın gücləndirilməsi
	4.1. Suyun çirkənməsi ilə bağlı sosial və iqtisadi xərclər, onların mənbələri və risklərinin qiymətləndirilməsi	İnsan fəaliyyəti hövzədə suyun keyfiyyətinə mənfi təsir göstərmiş və bu da öz növbəsində iqtisadi inkişafa mənfi təsir etmişdir. Suyun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına sərf olunan xərcləri əsaslandırmaq üçün çirkənmə mənbələri və bununla bağlı faktiki xərclərə daha böyük diqqət yetirmək lazımdır. Bu gözlənilən nəticə çərçivəsində fəaliyyətlər suyun keyfiyyətinin pisləşməsi ilə əlaqədar risklərin və faktiki xərclərin qiymətləndirilməsi üzrə metodologiyanın hazırlanmasına yönələcək. Bu məqsədlə insan sağlamlığına təsirlər araşdırılacaq, nöqtəvi və qeyri-nöqtəvi çirkənmə mənbələrinin yeri və növləri haqqında yeni biliklərdən istifadə ediləcək. Çirkənmə üzrə ümumi xərclərə əhalinin sağlamlığı, iqtisadi məhsuldarlıq, torpağın məhsuldarlığı, iqtisadi inkişaf və iqlim dəyişmələri nəticəsində	Yüksək	Qısa	Potensialın gücləndirilməsi institutsional

Nəticə	Fəaliyyət	Təsviri	Prioritet	Müddət	Fayda
		çirklənmənin artması ilə bağlı əlavə risklərin xərcləri də daxil olmalıdır.			
	4.2. Suyun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün çirklənmə ilə mübarizəyə yönəlmiş kompleks planların həyata keçirilməsi.	Ölkələr suyun keyfiyyətinin pisləşməsi ilə bağlı problemləri həll edərkən çirklənməyə qarşı mübarizə planları hazırlamalıdır. Planlarda diqqət mərkəzində əsas çirkləndiricilər olacaq, əlavə olaraq, planlar çirklənmə səviyyəsinin azaldılması üçün ən yaxşı mövcud texnologiyaların (ƏYMT) və ən yaxşı ekoloji təcrübələrin (ƏYET) istifadəsinə yardım edəcək. Planların həyata keçirilməsini dəstəkləmək üçün məqsədli maliyyə mexanizmləri hazırlanacaqdır. ƏYMT və ƏYET-nin nümayiş etdirilməsi üçün nümayiş layihələri hazırlanacaq və həyata keçiriləcək.	Yüksək	Qısa müddət ən uzun müddətə	Potensialın gücləndirilməsi , institutsional nümayiş
	4.3.Suyun keyfiyyətinə təsir edə biləcək qəzalar barədə erkən xəbərdarlıq sisteminin hazırlanması və təkmilləşdirilməsi.	Çirklənməyə qarşı mübarizə planlarının olub-olmamasından və ya ona hazır olub-olmamaqdan asılı olmayaraq, çayların əhəmiyyətli dərəcədə çirklənməsinə gətirib çıxara biləcək qəza riskləri həmişə var. Potensial qəzaların mənfi nəticələrini azaltmaq üçün potensial risklərin və erkən xəbərdarlıq sistemlərinin qiymətləndirilməsi son dərəcə vacibdir. Bu qiymətləndirmələr əsasında qəzalara daha effektiv reaksiya vermək və qabaqcıl təcrübələr əsasında onun mənfi və təhlükəli nəticələrini minimuma endirmək üçün erkən xəbərdarlıq sistemi təkmilləşdiriləcək.	Orta	Qısa	Potensialın gücləndirilməsi , institutsional, təsirin azaldılması
	4.4. Suyun keyfiyyətinin qorunması üzrə normativ-hüquqi bazanın, o cümlədən bu sənədlərin daha yaxşı uyğunlaşdırılmasına nəzarətin gücləndirilməsi.	Suyun keyfiyyətinin qorunması üzrə hüquqi mexanizmlərin icrasına effektiv nəzarət tələb olunur. Bunun üçün hüquqi və normativ mexanizmlər gücləndirilməli , hüquq –mühafizə orqanlarına səlahiyyətlər verilməli və onların işçi heyəti yaxşı təlim keçməli və müvafiq avadanlıqla təmin edilməlidir. Bu, nəzarət və monitoring müəssisələrinə öz vəzifələrini effektiv yerinə yetirməyə və suyun keyfiyyətinin qorunmasına yardım etməyə imkan verəcək.	Yüksək	Qısa müddət ən uzun müddətə	Potensialın gücləndirilməsi , institutsional

Nəticə	Fəaliyyət	Təsviri	Prioritet	Müdət	Fayda
5. Suyun keyfiyyət standartlarının uyğunlaşdırılması (4.33)	5.1. Suyun keyfiyyət monitorinqi üzrə milli standartların ikitərəfli, o cümlədən, razılaşdırılmış göstəricilər və onlar üzrə normalar daxil olmaqla, Aİ SÇD-nə uyğunlaşdırılması..	Hazırda ölkələr arasında suyun keyfiyyətinin monitorinqi üzrə məlumatları müqayisə etmək mümkün deyil. Belə ki, hər bir ölkə suyun keyfiyyətini qiymətləndirmək üçün müxtəlif maddələr üzrə müxtəlif yanaşma, parametrlər və standartlardan istifadə edir. Suyun keyfiyyətinin birgə monitorinqi, suyun razılaşdırılmış keyfiyyət göstəricilərinə və standartlarına birgə nəzarət və çay sisteminin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün beynəlxalq təşkilatların dəstəyi ilə ölkələr ikitərəfli şəkildə monitorinq institutlarını (təşkilat və işçi qrupları) inkişaf etdirə bilər. Bu, ölkələrə Aİ Su Çərçivə Direktivinə uyğun olaraq suyun keyfiyyətinin monitorinqinin uyğunlaşdırılmasına və transsərhəd çaylar üzrə çayların ekoloji vəziyyətinin qiymətləndirilməsi üçün müqayisəli yanaşmanı tətbiq etməyə imkan verəcək.	Yüksək	Qısa	institutsional
	5.2. Ölkələrə ikitərəfli komitə və işçi qrupları vasitəsilə informasiya bölüşməyə imkan verəcək məlumat mübadiləsi proqramlarının hazırlanması.	Ölkələr ikitərəfli su standartları və keyfiyyət göstəriciləri üzrə razılığa gəldikdən sonra, məlumat mübadiləsi onlara su ehtiyatlarını daha yaxşı idarə etməyə imkan verəcək. İkitərəfli komitələr və işçi qrupları (o cümlədən fəvqəladə hallar və qəza axınları zamanı) veb portal yaradaraq suyun keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi üzrə məlumat mübadiləsi və analitik yanaşmalar üçün mexanizmlər tərtib edə bilər.	Yüksək	Qısa müddət ən uzun müddətə	institutsional
	EKM 3	Kür çayı hövzəsində davamlı olaraq əhəmiyyətli ekoloji və sosial-iqtisadi xidmət edəcək ekosistemlərə nail olmaq və onları qorumaq			
6. Çay ekosistemlərinin vəziyyətinin qiymətləndirilməsi (4.24)	6.1. Ekosistemlərin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, iqtisadi inkişaf və iqlim dəyişmələrinin təsirlərini qiymətləndirmək üçün çay sistemlərinin ekoloji monitorinq proqramlarının hazırlanması	Hal-hazırda çay sistemlərinin ekoloji vəziyyətinin monitorinqi üzrə proqram yoxdur. Məlumatlarda əhəmiyyətli boşluqlar var- ekosistemlər haqqında təsviri məlumatlar, biotik komponentlər və ekoloji amillər arasında qarşılıqlı əlaqə, eləcə də insan fəaliyyəti nəticəsində onların faktiki vəziyyəti haqqında məlumat yoxdur. Nəticədə, inkişaf planları üzrə qərarlar natamam məlumatlar əsasında qəbul edilir. Su və çay ərazilərinin monitorinqi üzrə kompleks proqram inkişaf və iqlim dəyişmələrinin təsiri səbəbi ilə bu sistemlərdə yaranan təsirləri və pozuntuları aşkar edə bilər. Kompleks sahilyanı ekosistemlərin uzunmüddətli monitorinqi EKM 2 çərçivəsində su makro- onurğasızlarının monitorinqini tamamlayacaqdır. Bununla o, çay sisteminin ümumi vəziyyətini daha tam qiymətləndirməsini təmin edəcək. Bu monitorinq hidromorfologiya, flora, fauna və mikrobioloji aspektlərə	Yüksək	Qısa	Monitorinq

Nəticə	Fəaliyyət	Təsviri	Prioritet	Müddət	Fayda
		yönələcək.. Hidroloji axınlarının monitorinqi aspektləri EKM 1-də nəzərdən keçirilir .Birlikdə onlar sektorların inkişafınının planlaşdırılması nəticəsində yaranan təsirləri qiymətləndirmək üçün möhkəm zəmin yaradacaqdır.			
	6.2. Kənd təsərrüfatı, məişət , enerji , sənaye və ekoloji sektorlarda rəqabətli tələbatları balanslaşdırmaq və inkişaf planlarında istifadə etmək üçün Su Nexus yanaşması çərçivəsində çay ekosistem xidmətlərin iqtisadi dəyərini müəyyən edilməsi üzrə tədqiqatların yerinə yetirilməsi,	Çay ekosistemləri regionda insanların həyat rifahı yaxşılaşdırmaq üçün bir çox əhəmiyyətli xidmətlər göstərir. Bu xidmətlərə suyun filtrasiyası və təmizlənməsi, güclü daşqınların zəiflədilməsi, kənd təsərrüfatının inkişafı üçün torpaqların gübrələnməsi daxildir. Çay ekosistemləri həmçinin tullantılar üçün poliqon , ərzaq , lif, tikinti materialları və enerji mənbəyi və qiymətli kommersiya növləri də daxil olmaqla flora və fauna üçün yaşayış mənbəyidir. Bu günə qədər, çay ekosistem xidmətlərinin iqtisadi dəyəri haqqında məlumat çox cüzdür. Həqiqətən, davamlı inkişaf, sektorlar üzrə planlaşdırma və su ehtiyatları üzrə rəqabətli tələbatları balanslaşdırmaq üçün ekoloji xidmətlərin iqtisadi dəyərini nəzərə alınması zəruridir. Buna görə də ekosistem xidmətlərinin dəyərini qiymətləndirilməsi üçün metodologiyanın hazırlanması və inkişaf planlarına daxil edilməsi çox vacibdir. Buna Nexus - yanaşma yardımçı olacaq. Davamlı inkişafın planlaşdırılması zamanı Nexus yanaşma, istehsal, enerji, su təhlükəsizliyinin balanslaşdırılmasını təmin edir.O, ekoloji təhlükəsizliyi də təmin edir.	Yüksək	Qısa	Potensialın gücləndirilməsi
	6.3.Maraqlı tərəflərin potensialının artırılması və təhsil proqramlarının həyata keçirilməsi yolu ilə çay ekologiyasının inkişaf planlarına inteqrasiya edilməsinin yaxşılaşdırılması	Hövzə daxilində su ehtiyatlarının idarə olunması məsələləri üzrə xüsusi elmi biliklərin yüksək səviyyədə olması insan fəaliyyəti ilə bağlı ekoloji proseslərin qarşılıqlı səbəb- nəticə əlaqələri bir çox səviyyələrdə təkmilləşdirmə tələb edir. Çay sistemlərinin ekologiyasının dərin dərk edilməsi Aİ SÇD prinsiplərinin qəbul və tətbiq edilməsini təkmilləşdirəcək və inkişaf planlarında ekoloji proseslərin nəzərə alınmasını təmin edəcək. Ekoloji potensialın artırılması və maarifləndirmə kampaniyası indiki və gələcək nəsillərin rifahı üçün inkişaf planlarının idarə olunmasında ölkələrə ekosistemləri təkmilləşdirməyə və onları prioritetləşdirməyə imkan verəcək.	Orta	Qısa müddətə ən uzun müddətə	Potensialın gücləndirilməsi

Nəticə	Fəaliyyət	Təsviri	Prioritet	Müdət	Fayda
7. çay ekosistemlərinin mühafizəsi və bərpası (4.11)	7.1. Natura 2000 və Aİ-nin Yaşayış Direktivinə uyğun olaraq çaylar boyu və sutoplayıcı sahələrdə qorunan ərazilər şəbəkəsinin təkmilləşdirilməsi.	Çaylar bir çox bioloji növlərin həyatı üçün çox vacibdir. Çay axımı çay ekosisteminin fəaliyyətində həlledici rol oynayır. Çay hövzələrində qorunan ərazilərin mövcud şəbəkəsinə gücləndirmək lazımdır. Bu gözlənilən nəticə çərçivəsində fəaliyyətlərə mövcud şəbəkəyə daxil olan qorunan çay ərazilərini inteqrasiya etməklə Natura 2000 və Aİ-nin Yaşayış Direktivinə uyğun olaraq landşaftların qorunması səviyyəsində strateji baxışın hazırlanması daxildir,. Bu məqsədlə prioritetlərin dəstəklənməsi üçün ekosistemlərin tədqiqatı həyata keçiriləcək və eyni zamanda insan və təbiət arasında ekoloji xidmətlərin iqtisadi faydalarının bölüşdürülməsi əsasında mühafizənin alternativ rejimi hazırlanacaq. Onların idarə edilməsini gücləndirmək məqsədilə texniki və elmi potensialının inkişafına diqqət yetiriləcək .	Orta	Qısa müddət ən uzun müddətə	Institusional potensialın gücləndirilməsi təsirin azaldılması
	7.2. Ən yaxşı beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq ekoloji axımın prinsipləri və hesablama metodunun işlənməsi və tətbiq edilməsi	Çayların ekoloji axımının müəyyən edilməsi üzrə sovet yanaşması köhnəlməsi və yenidən qiymətləndirməyə ehtiyac olduğu haqda razılıq əldə edilib. Axımın dəyişdirilməsi və çaylardan suqötürmə çayın xüsusi dinamik hidroloji şəraitinin qorunması ilə bağlı olmalıdır Belə ki, təbii ekosistemlər onlardan asılıdır. Müvafiq ekoloji axımın qiymətləndirilməsi üzrə qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə uyğun yeni metodların inkişaf etdirilməsi və onlara hüquqi status vermək lazımdır. Hidroloji dəyişikliklər barədə qərarların qəbul edilməsi iqtisadi inkişafa maksimum fayda ilə çay axınlarının azalması və dəyişdirilməsinin ekosistemlərə mənfi təsirlərinin minimuma endirilməsi əsasında olmalıdır . Yanaşmalar və faydalarla bağlı təlim və maarifləndirməyə, eləcə də çayların ayr-ayrı qollarında ekoloji axımı müəyyən etmək üçün praktiki nümayiş layihələrinin həyata keçirilməsinə xüsusi diqqət yetiriləcək.	Yüksək	Qısa müddət ən uzun müddətə	Potensialın gücləndirilməsi , Institusional nümayiş, təsirin azaldılması
	7.3. Çayların bərpa planlarının və çay sistemlərinin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması məqsədi ilə nümayiş layihələrinin hazırlanması və həyata keçirilməsi.	Son yüzillik ərzində insan təsərrüfat fəaliyyəti çay sistemində mənfi təsir etmişdir. İrriqasiyanın, hidrenergetikanın, sənayenin inkişafı , əhalinin artımı çayların təbii axımını əhəmiyyətli dərəcədə dəyişmiş və Kür hövzəsində çay ekosistemlərinə mənfi təsir göstərmişdir. Təbii ekosistemlərin bərpası üzrə səylər çay ekosistemlərinin vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına, ekosistem xidmətlərinin göstərilməsinə və texniki infrastrukturun saxlanılmasına və xidmət göstərməsinə sərf olunan xərclərin azaldılmasına öz tövəsinə	Yüksək	Qısa müddət ən uzun müddətə	Potensialın gücləndirilməsi nümayiş, təsirin azaldılması

Nəticə	Fəaliyyət	Təsviri	Prioritet	Müdət	Fayda
		verəcək. Bu gözlənilən nəticə çay sistemlərinin bərpası istiqamətində atılan addımları dəstəkləyəcək. Buna ən yaxşı beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi, çayların bərpası prinsipləri və təcrübəsini təmin etməklə, ölkələrə çay hövzəsinin idarəetmə planlarına uyğun olaraq çay bərpası üçün razılaşdırılmış strategiyaları hazırlamağa dəstək göstərməklə, çay sisteminin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması ilə ekoloji və sosial- iqtisadi səmərəni nümayiş etdirmək üçün çayların bərpası yanaşmaları üzrə məqsədli nümayiş layihələrin həyata keçirməklə nail olunacaq.			
8. İnkişaf planlarında çay ekosistemlərinin əhəmiyyətinin nəzərə alınması (3.52)	8.1. Sosial-iqtisadi inkişaf planlarında ətraf mühitin mühafizəsinin hüquqi, iqtisadi və siyasi mexanizmlərinin gücləndirilməsi	Hazırda sosial-iqtisadi inkişaf proqramları su ehtiyatlarının və ekosistemlərin qorunmasını təmin etmək sahəsində ətraf mühitin mühafizəsinə xüsusi əhəmiyyət vermir. Aİ Assosiasiya Sazişinin bir hissəsi kimi Natura 2000, Aİ-nin Yaşayış Direktivi və Aİ SÇD-i prinsiplərinə uyğun olaraq sektorlar üzrə inkişaf planlarına ekosistemin qorunmasını daxil etmək üçün hüquqi, iqtisadi və siyasi mexanizmlərin istifadəsini təşviq etmək lazımdır. Bu fəaliyyət çərçivəsində ekoloji mühasibata aid beynəlxalq təcrübənin təhlili həyata keçiriləcək. Təhlilin nəticələrindən hər bir ölkə üçün müvafiq qanunverici dəyişikliklər, institusional təşkilatlara qanunlara əməl edilməsi üzrə nəzarət funksiyaları və ekosistemlərin mühafizəsi üçün iqtisadi həvəsləndirmə üzrə tövsiyələrin hazırlanmasında istifadə olunacaq. Bu, çay hövzəsinin idarəetmə orqanlarının və onların köməkçi strukturlarının səlahiyyətlərini artırmaqla bütün səviyyələrdə çay hövzəsinin idarəetmə planlarının həyata keçirilməsini genişləndirməyə imkan verəcək..	Orta	Qısa müddət ən uzun müddətə	Institusional potensialın gücləndirilməsi ;
	8.2. Su ehtiyatlarına xüsusi əhəmiyyət verilməsi üçün ƏMTQ və SEQ sahəsində potensialın və təsdiq proseslərinin gücləndirilməsi	Ətraf mühitin mühafizəsinə nəzərdə tutulan icazələrin verilməsi üçün mövcud hüquqi mexanizmlər hövzə ölkələrində çay ekosistemlərini mənfi təsirlərdən qorumaq üçün kifayət qədər möhkəm deyil. Sosial-iqtisadi inkişafın bütün mövcud su ehtiyatlarına və ekosistemlərə təsiri haqqında məlumatlar olduqda belə, onlar çox vaxt köhnəlmiş olur. Nəticədə, ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi (ƏMTQ) və strateji ekoloji qiymətləndirmədə (SEQ) informasiyanı təmin edən məsləhətçilər öz qiymətləndirmələrində potensial təsirləri lazımı səviyyədə nəzərə ala bilmirlər. ƏMTQ və SEQ qaydalarına Nəticə 6-da nəzərdə tutulan ekosistemlərin vəziyyəti barədə yenilənmiş məlumatlarla təmin etmək öhdəliyindən əlavə olaraq, su ehtiyatlarına təsir ilə	Orta	Qısa	Potensialın gücləndirilməsi Institusional

Nəticə	Fəaliyyət	Təsviri	Prioritet	Müddət	Fayda
		bağlı ən yaxşı beynəlxalq təcrübələri daxil etməklə onların təkmilləşdirilməsinə güclü tələbat var. Eyni zamanda hər bir ölkədə su ehtiyatları və ekosistemlərə ekoloji təsirin qiymətləndirilməsini aparmaq üçün bacarıqlı və səlahiyyətli müstəqil məsləhətçilərin siyahısının tutulmasına böyük ehtiyac var. İcazə prosesini daha da gücləndirmək üçün, ƏMTQ və SEQ-nin təsdiqi və auditinə görə məsuliyyət daşıyan agentliyin işçilərinin potensialının artırılması üçün tədbirlər həyata keçirmək lazımdır. Burada beynəlxalq standartlara və su ehtiyatları və çay ekosistemlərinə səbəb-nəticə təsirlərinə xüsusi diqqət yetiriləcək.			
	8.3. İnkişaf planlarına ekoloji aspektlərin daxil edilməsi ilə əlaqədar əldə olunacaq faydalar üzrə nümayiş layihələrinin həyata keçirilməsi.	Su ehtiyatlarından istifadə üzrə inkişaf planlarında ətraf mühit aspektlərinin uğurlu inteqrasiyası üçün, potensial faydaları və su ekosistemi problemlərinin həllinin inkişaf üçün üstünlüklərini nümayiş etdirmək lazımdır. Bunun üçün ƏMTQ və SEQ-nin təkmilləşdirilmiş yanaşmaları, o cümlədən Nəticə 6-da hazırlanacaq iqtisadi qiymətləndirilmədən hidroenerji və kənd təsərrüfatı kimi əsas sektorların planlarında istifadə olunacaq. Daha sonra bu yanaşmalardan əldə edilən təcrübəni bu sektorların normativ –hüquqi bazasına daxil etmək üçün tövsiyələr işlənilib hazırlanacaq .	Yüksək	Qısa	Nümayiş Potensialının gücləndirilməsi
	EKM 4	Daşqın və iqlim dəyişmələrinin infrastruktur, sahiyanı ekosistemlər və icmalara mənfi təsirlərinin azaldılmasına nail olmaq			
9 Daşqın və quraqlıq risklərinin azaldılması (3.76)	9.1. Güclü daşqınların mənfi təsirlərini azaltmaq üçün Aİ Daşqınlar Direktivinə uyğun olaraq daşqın riskinin idarə edilmə planların hazırlanması.	Ekstremal atmosfer hadisələrinin, o cümlədən daşqınların təkrarlanması artması əsasən iqlim dəyişmələri ilə bağlıdır. İqlim dəyişmələrinə adaptasiya tədbirlərinə hər bir ölkədə və hövzədə daşqınların vurduğu ziyanın minimuma endirilməsi üçün təlimlər daxil ediləcək. Belə ki, ekoloji böhran vəziyyətləri beynəlxalq dövlət sərhədləri tanımır. Aİ Daşqınlar Direktivi , Aİ Su Çərçivə Direktivində daşqın təhlükələri, riskləri və qaynar nöqtələrinin qiymətləndirilməsi üzrə tədbirlər, risklərin qarşısının alınması üçün profilaktik tədbirlər, eləcə də risklərin idarə edilməsi planlarının hazırlanması üzrə müvafiq tədbirlər istiqamətində təlimatlar var. Gələcəkdə bu planlar bütün hövzə miqyasında mənfi təsiri azaltmaq üçün uyğunlaşdırıla bilər.	Yüksək	Qısa	Potensialın gücləndirilməsi Institusional, təsirin azaldılması

Nəticə	Fəaliyyət	Təsviri	Prioritet	Müdət	Fayda
	9.2. Şiddətli quraqlıqların mənfi təsirinin azaldılması üzrə ən yaxşı beynəlxalq təcrübələrdən istifadə etməklə quraqlıq göstəricilərinin hazırlanması	Daşqınlar kimi, hövzədə baş verən şiddətli quraqlıqlar da iqlim dəyişmələri ilə əlaqədardır. Lakin, quraqlıq tez-tez baş vermir və çox vaxt qabaqlayıcı tədbir görmək çətin olur. Gözlənilən quraqlıq göstəriciləri üzrə tövsiyələrin hazırlanması quraqlığın vurduğu zərərin azaldılması üçün tədbirlər görməyə imkan verəcək. Bu gözlənilən nəticə beynəlxalq təcrübə əsasında quraqlıq göstəricilərinin hazırlanmasına dəstək verir. Bu, hər bir bölgə üzrə spesifik göstəricilər, monitorinq sistemlərinin yenilənməsi və informasiya bölüşmək və koordinasiya mərkəzləri şəbəkəsinin yaradılması vasitəsilə həyata keçiriləcək.	Orta	Qısa müddətə ən uzun müddətə	Monitorinq ,Potensialın gücləndirilməsi
	9.3. Daşqın və quraqlıq nəticəsində iqtisadi xərclərin ,o cümlədən ekosistem xidmətlərinin itkisi ilə bağlı xərclərin qiymətləndirilməsi üçün metodologiyanın hazırlanması və sınaqdan keçirilməsi.	İqlim dəyişdiyi üçün daha güclü və tez-tez baş verən daşqın və quraqlıqlar gözlənilir. Onların zərərlərinin aradan qaldırılması üzrə iqtisadi xərcləri müəyyən etmək lazımdır. Buna görə dəyən ziyanı qiymətləndirmək və zərərlərin, o cümlədən ekosistem xidmətlərinə dəyən zərərin xərclərini müəyyən etmək üçün müfəviq metodologiyanın qəbul edilməsi lazım gələcək. Gözlənilən xərclərinin daha dəqiq qiymətləndirilməsi ziyanın azalmasına və hətta bərpa səylərinə də yardım edəcək.	Yüksək	Qısa	Potensialın gücləndirilməsi
	9.4. Fövqəladə hallarda böhrana milli reaksiya, o cümlədən transsərhəd reaksiya şəbəkələrinin gücləndirilməsi və riskə reaksiya məruz qalan icmalarda potensialın artırılması.	Daşqın və quraqlıq şəraitində böhranlara milli səviyyədə reaksiyanın idarə edilməsini təkmilləşdirmək, o cümlədən ekstremal hadisələr zamanı böhrana reaksiya protokollarını genişləndirmək lazımdır. Fövqəladə ekoloji hallar milli sərhəd tanımadığı üçün mümkün protokollar fövqəladə hal baş verdikdə qarşısı alınma, azaldılma və erkən xəbərdarlıq yanaşmalarına uyğunlaşdırılmalıdır. Bundan əlavə, təsire ən çox məruz qalan icmalarda böhranın idarə olunması sahəsində potensialın artırılması fövqəladə hallarda yerli icmaları həyatı xilas etmək və zərərləri azaltmaq üçün təcili cavab reaksiyası vermək imkanı ilə təmin edəcək.	Orta	Qısa müddətə ən uzun müddətə	Potensialın gücləndirilməsi institusional

Nəticə	Fəaliyyət	Təsviri	Prioritet	Müddət	Fayda
10. İqlim dəyişmələrinə razılaşdırılmış adaptasiya (3.68)	10.1. İqlim dəyişmələri və onun hövzədə su ehtiyatlarına təsirini proqnozlaşdırmanın modelləşdirilməsi sahəsində potensialın gücləndirilməsi.	İqlim dəyişmələri təhlükəsi su ehtiyatları üçün xüsusilə güclüdür. Adaptasiya tədbirlərinin effektiv planlaşdırılması üçün nəinki təhlükənin növünü, həm də onun ciddiliyi və miqyasını qiymətləndirmək vacibdir. Modelləşdirmə sahəsində potensialı inkişaf etdirməklə bu gözlənilən nəticə iqlim dəyişmələrini, onun suyun keyfiyyətinə və kəmiyyətinə, həmçinin ekosistemlərə təsirini proqnozlaşdırma potensialını gücləndirəcək. Ölkələrdə və bütün hövzədə aidiyyəti olan təşkilatlar arasında bilik və informasiya mübadiləsi həyata keçiriləcək.	Orta	Qısa	Monitoring; Potensialın gücləndirilməsi
	10.2. Kür hövzəsi üçün ümumi adaptasiya tədbirlərinin nümayişi ilə konkret su ehtiyatları üzrə iqlim dəyişmələrinə adaptasiya planlarının hazırlanması.	İqlim dəyişmələrinə adaptasiya birgə səylər tələb edir. İqlim dəyişmələri nəticəsində gözlənilən təsir və risklər daha yaxşı başa düşüldükcə, su ehtiyatlarının necə idarə olunacağını konkret göstərən iqlim dəyişmələrinə adaptasiya üzrə təkmilləşdirilmiş milli planlar işlənilib hazırlanacaq. Daha sonra iqlim dəyişmələrinə adaptasiya planlarının mübadiləsi və geniş miqyaslı çay hövzəsi planı çərçivəsində onların uyğunlaşdırılması nəzərdə tutulur. Adaptasiya tədbirlərinin hövzədə istifadəsinin səmərəliliyinin sınaqdan keçirilməsi, potensialın genişləndirilməsi və yığılan təcrübənin bölüşdürülməsi üzrə nümayiş layihəsi hazırlanacaq	Orta	Qısa müddətə ən uzun müddətə	Nümayiş, potensialın gücləndirilməsi
	10.3. Maarifləndirmə kampaniyaları, təlim və innovativ ideyaların mübadiləsi yolu ilə iqlim dəyişmələrinə adaptasiya üzrə qərarlar qəbul etməkdə yerli maraqlı tərəflərə dəstək göstərmək.	Hər kim iqlim dəyişmələrinin təsirindən sığortalanmayıb və adaptasiya tədbirlərinə bütün səviyyələrdə ehtiyac olacaq. Bu fəaliyyət iqlim dəyişmələrinin su ehtiyatlarına təsiri, məişətdə və icmalar səviyyəsində görüləcək müvafiq tədbirlər barədə ictimaiyyəti məlumatlandırmaq üçün ictimai maarifləndirmə kampaniyaları vasitəsilə yerli maraqlı tərəflərin imkanlarının genişlənməsinə dəstək verəcək. Biliklərin icmalar vasitəsilə yayılması üçün yerlərdə müvafiq ucuz adaptasiya tədbirlərinin praktik tətbiqi üzrə icma üzvlərinə təlim proqramları hazırlanacaq. Yerli innovativ adaptasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsinə, habelə hövzədə və beynəlxalq səviyyədə onların nümayiş etdirilməsinə dəstək veriləcək.	Yüksək	Qısa	Potensialın gücləndirilməsi

4. Strateji Fəaliyyət Planının icra tədbirləri

SFP hər bir ölkənin mövcud hüquqi və institusional, eləcə də transsərhəd strategiyani həyata keçirilməsini dəstəkləyə biləcək bazası əsasında hazırlanmışdır. SFP-nın hazırlanması və tədricən həyata keçirilməsi ölkələrin üzv olduqları müxtəlif beynəlxalq sazişləri və milli səviyyədə bu sazişlər üzrə öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün səylərini dəstəkləyəcək. Bura hər iki ölkədə su ehtiyatlarının istifadəsi və idarə edilməsi ilə bağlı mövcud milli qanun və qaydaların genişləndirilməsi və su ehtiyatlarının idarə edilməsi, ətraf mühitin qorunması və Kür hövzəsində qarşılıqlı öhdəliklərlə bağlı transsərhəd tədbirlərin dəstəklənməsi daxildir.

SFP-da göstərilən məqsəd və gözlənilən nəticələr hövzə ölkələrinin milli və beynəlxalq səviyyədə su ehtiyatlarının idarə edilməsini təkmilləşdirmək məqsədilə öz öhdəliklərini gücləndirmək üçün ortaq tələblərinə əsaslanır. Məqsədlər və gözlənilən nəticələr ölkələrin hər biri tərəfindən artıq razılaşdırılmış beynəlxalq öhdəlikləri yerinə yetirmək üçün tələb olunan yerli hüquqi aspektlər və fəaliyyətlərdən meydana gəlmişdir. Bu hüquqi və institusional tədbirlər hövzədə su ehtiyatlarının daha səmərəli və faydalı idarə edilməsi təcrübələri istiqamətində təkmilləşdirilə və gücləndirilə bilər. Aşağıdakı bölmələrdə SFP-nın həyata keçirilməsi ilə bağlı müvafiq hüquqi və institusional baza daha ətraflı şərh edilir.

Nəzərə alınır ki, hər iki ölkə bu prioritetlərə iddialıdır və bəzi hallarda ölkələr bunu həyata keçirmək üçün milli və transsərhəd səviyyədə xarici dəstək və donor tərəfindən maliyyələşdirilən təşəbbüslərdən faydalanacaq.

4.1. Hüquqi baza

Artıq Kür hövzəsində su ehtiyatlarının və ətraf mühitin idarə edilməsi üçün bir sıra milli və beynəlxalq mexanizmlər var. SFP hövzə dövlətlərinə həm mövcud beynəlxalq öhdəlikləri yerinə yetirmək üçün öz milli hüquqi bazalarını təkmilləşdirilməyə, həm də öz milli öhdəliklərini gücləndirilməyə yardım üçün nəzərdə tutulmuşdur. Artıq hər iki ölkə tərəfindən imzalanmış Konvensiya və Protokollar aşağıdakılardır:

- Su və Sağlamlıq üzrə BMT-nin Avropa İqtisadi Komissiyasının Helsinki Konvensiyasının Protokolu;
- Beynəlxalq əhəmiyyəti su-bataqlıq əraziləri üzrə Ramsar Konvensiyası;
- Vəhşi fauna və floranın nəslə kəsilməkdə olan növləri üzrə beynəlxalq ticarət haqqında konvensiya;
- Təhlükəli tullantıların transsərhəd daşınmasına nəzarət və onların zərərsizləşdirilməsi haqqında Bazel Konvensiyası;
- Bioloji müxtəliflik üzrə Rio Konvensiyası;
- Səhrələşməyə qarşı mübarizə üzrə Paris Konvensiyası;
- BMT-nin İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyası və onun Kioto protokolu;
- Qərar qəbul edilməsində ictimai İnformasiya və ictimaiyyətin iştirakı və ekoloji məsələlərdə ədalət əldə etmək haqqında Orhus Konvensiyası;
- Davamlı üzvi çirkləndiricilər haqqında Stokholm Konvensiyası.

Hövzə ölkələri BMT-nin Minilliyin İnkişaf Məqsədlərinə müvafiq öhdəliklər götürüb. Bu öhdəliklər birbaşa su ehtiyatlarının idarə olunması ilə bağlıdır və bu, hövzədə davamlı

və təhlükəsiz gələcəyi və o cümlədən, aşağıdakı öhdəlikləri təmin etməyə kömək edəcək:

- Hədsiz yoxsulluq və aclığın aradan qaldırılması;
- Uşaq ölümü hallarının azaldılması;
- Ətraf mühitin davamlılığının təmin edilməsi.

Bu öhdəliklər birbaşa su ehtiyatlarının idarə edilməsi ilə bağlıdır və SFP-nın dəstək göstərməyə çalışdığı ətraf mühit və su ehtiyatlarının idarə edilməsində ən yaxşı təcrübələrin tətbiqindən asılıdır.

Bundan əlavə, ölkələrin su ehtiyatlarının təkmilləşdirilmiş idarə edilməsindən faydalanmasına yönəlmiş bir sıra ikitərəfli öhdəlikləri var. Bu SFP-nın hazırlanmasında nəzərə alınmış və SFP mümkün qədər bu səylərə dəstək göstərməyə xidmət edir. Milli Planlarda bu beynəlxalq öhdəlikləri daha dəqiq əks olunur. Belə ki, onlar ölkədən-ölkəyə dəyişir və milli səviyyədə müxtəlif səviyyələrdə həyata keçirilir. SFP ölkələrin imzaladığı razılaşma və ya milli qanunvericiliyi yenidən müəyyənləşdirmir və ya inkar etmir. SFP yalnız öhdəliklərin həyata keçirilməsi və ölkələrin davamlı inkişafının təkmilləşdirilməsinə güclü dəstək məqsədi daşıyır.

Ölkələr hazırda ekosistem və su ehtiyatlarının təkmilləşdirilmiş idarə edilməsi vasitəsi ilə davamlı inkişaf üzrə öz öhdəliklərini nümayiş etdirir. Bu proses mahiyyət etibarilə mürəkkəbdir və bacarıqların artırılması, institusional dəyişikliklər, normativ sənədlərə düzəlişlər və siyasi iradə baxımından əhəmiyyətli səylər tələb edir. SFP-yə görə su ehtiyatlarının idarə olunması və istifadəsi üçün hərtərəfli və inteqrasiyalı baza Azərbaycan və Gürcüstan üçün fərdi Milli SEİ Planları vasitəsilə həyata keçiriləcək.

SFP-də təklif olunan hüquqi, institusional və inkişaf tədbirlərinin həyata keçirilməsi ilə əldə ediləcək ümumi fayda su ehtiyatlarının idarə edilməsi ilə bağlı milli və transsərhəd vəziyyəti əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdıracaq. Bu, hövzə dövlətlərinin su və ətraf mühitin idarə edilməsi ilə bağlı beynəlxalq standartlara cavab verən davamlı tərəqqisini təmin edəcək. Kür hövzəsində artıq əhəmiyyətli irəliləyişlər var. Bu da qonşu ölkələr arasında modellər kimi paylaşıla bilər, eləcə də bu, hövzə ərazisində koordinasiyaya güclü bir nümunə kimi xidmət göstərə bilər. SFP bu səylərə əsaslanacaq və su ehtiyatları və ətraf mühitin idarə edilməsində uyğunlaşmanı gücləndirəcək.

4.2. İnstitusional mexanizmlər

SFP transsərhəd su ehtiyatlarının istifadəsi və idarə etmə strategiyalarının uyğunlaşdırılması üçün tövsiyələrin hazırlanması və tədbirlərin təklifi zamanı ölkələrdə mövcud olan müxtəlif milli və transsərhəd institusional tədbirləri nəzərə alır. Kür-Araz Layihəsinin ilkin mərhələsi TDA və SFP üzərində gördüyü işlər vasitəsilə müxtəlif hövzə dövlətlərinin hökumətləri ilə birgə işgüzar əlaqələr yaratmağa nail olub və beləliklə də bu planın hansı mövcud institusional təşkilatlar vasitəsilə həyata keçiriləcəyi məlumdur.. Layihənin hər bir ölkədə əməkdaşlıq etdiyi və tövsiyələr ünvanlandığı əsas dövlət orqanları aşağıdakılardır:

- **Azərbaycan Respublikasının** Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Fövqəladə Hallar Nazirliyi, Səhiyyə Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Tarif Şurası, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Azərsu ASC, Meliorasiya və Su Təsərrüfatı ASC.
- **Gürcüstan Respublikasının** Ətraf Mühit Nazirliyi, Enerji Nazirliyi, Əmək Nazirliyi, Səhiyyə və Sosial Müdafiə Nazirliyi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Regional İnkişaf və İnfrastruktur Nazirliyi, İqtisadiyyat və Davamlı İnkişaf

Nazirliyi, Maliyyə Nazirliyi, Daxili İşlər Nazirliyi, Milli Enerji və Su Təchizatının Tənzimləyici Komissiyası və yerli özünüidarəetmə təşkilatları.

Əvvəl qeyd edildiyi kimi, hökumətlərarası koordinasiya və əməkdaşlığın yaxşılaşdırılması məqsədi ilə hövzə ölkələri arasında müxtəlif transsərhəd institusional mexanizmlər var. Bu mexanizmlər aşağıdakılardır:

- Gürcüstanın Ekologiya Nazirliyi və Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbiətdən İstifadəyə Nəzarət Dövlət Komitəsi (hazırda Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi) arasında Kür çayı hövzəsinin vəziyyətinin monitorinqi və qiymətləndirilməsi üzrə pilot layihələrin hazırlanması və həyata keçirilməsi sahəsində əməkdaşlıq haqqında Anlaşma Memorandumu (1997);
- Gürcüstan və Azərbaycan hökumətləri arasında Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində əməkdaşlıq Sazişi (1997).

Əgər, hövzədə ölkələr arasında əlavə ikitərəfli sazişlər başa çatırsa, SFP iştirakçı ölkələrin tələbi ilə onlara dəstək göstərmək üçün xidmət edəcəkdir. Belə hallarda SFP-nın həyata keçirilməsi, bu Proqramda nəzərdə tutulan tədbirlər vasitəsilə və milli prioritetlərə uyğun olaraq bu sazişlərin möhkəmlənməsinə xidmət etməlidir.

Ümumiyyətlə, hövzədə su ehtiyatlarının daha səmərəli, ədalətli və qarşılıqlı fayda ilə idarə edilməsi təcrübələri zamanı qarşıya çıxan əsas çətinliklər koordinasiya məsələsi, məlumatların toplanması və mübadiləsi və bu istiqamətdə lazımi islahatlar və təşəbbüslərə ehtiyaclardır. TDA, SFP, Milli SEİ Planları və Milli Fəaliyyət Planında olan tövsiyələrin çoxu bu əsas məsələlərin ətrafında mərkəzləşib və əsas fəaliyyətlərin kəşifən problemlərə yönəlməsi nəzərdə tutulub.

Institusional mexanizmlərin həyata keçirilməsi üçün təklif olunan fəaliyyətlər

Hövzə ölkələrində BMTİP-QEF-in Kür-Araz Layihəsi və digər donör tərəfindən maliyyələşdirilən layihələr vasitəsilə transsərhəd su ehtiyatlarından istifadə və idarəetmə təcrübəsinin uyğunlaşdırılması təşviq edilir. SFP hökumət tərəfindən razılaşdırılmış hövzənin görünüşü və TDA-da olan tövsiyələr, SFP-da olan məqsəd və gözlənilən nəticələr və hər bir ölkənin Milli Planında genişləndirilmiş milli səviyyəli icra planının detalları ölkələrdə qurulan effektiv işgüzar əlaqələrin saxlanmasını dəstəkləyir.

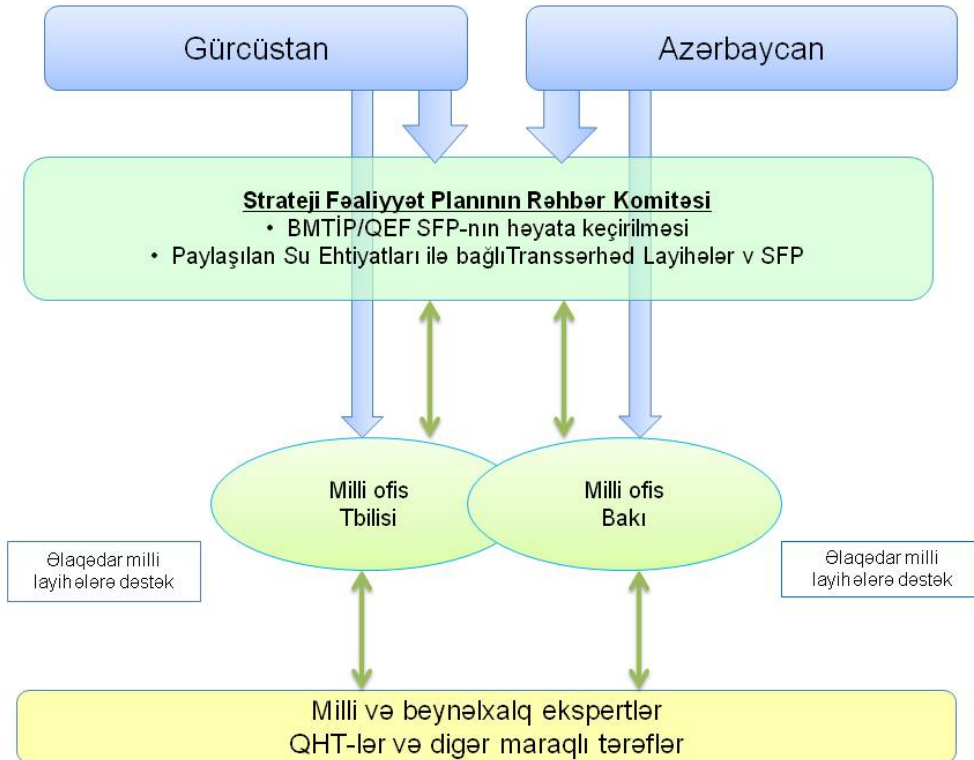
SFP-də bir çox layihələrin koordinasiya orqanı vasitəsilə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu günə qədər bununla bağlı layihələr BMT, Aİ, ATƏT, Ətraf Mühitin Təhlükəsizliyi, İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı, BMT-nin Avropa İqtisadi Kommisiyası, Dünya Bankı və Dünya Səhiyyə Təşkilatı tərəfindən, eləcə də bir çox ikitərəfli donörün bir-biri ilə koordinasiyası vasitəsilə həyata keçirilir. Əksər hallarda bu layihələrin Milli Əlaqələndiriciləri eyni şəxslər olur və bu layihələr qeyri-rəsmi əməkdaşlıq edir. SFP bu koordinasiyanı dəstəkləmək və yardım etmək, milli və transsərhəd səviyyədə əməkdaşlıq üçün tənzimləyici bazanın hazırlanması üçün xidmət göstərə bilər. Beynəlxalq donör arasında yüksək səviyyəli koordinasiya, Milli Əlaqələndiricilərin vaxtına az tələbat və hər bir ölkə daxilində səylərin təkmilləşdirilmiş səmərəliliyi, habelə ölkələr daxilində və onların arasında koordinasiya və məlumat mübadiləsi üçün geniş imkanlar olacaq. Həmçinin, layihələr arasında hər hansı potensial üst-üstə düşmələrin qarşısı alınacaq və onların milli və paylaşılan transsərhəd məqsədlərə nail olmaq istiqamətində uyğunlaşdırılmış şəkildə bir-birini tamamlamasını və işləməsinə təmin edəcək.

Eyni zamanda donör və hökumətlər tərəfindən həyata keçirilən milli layihələr Milli Planlar çərçivəsində və lazım gələrsə, xüsusi Milli Plan çərçivəsində davam

etdiriləcək. Ölkələr su ehtiyatlarının effektiv idarə edilməsi istiqamətində irəlilədikcə, bu, milli səviyyədə prioritetlərin də reallaşmasına imkan verəcək. Donorlar hər bir ölkədə ayrılıqda və ya birgə fəaliyyətləri ilə layihələrin milli və transsərhəd aspektlərini dəstəkləyirlər. Hazırda bu tənzimləmə müəyyən dərəcədə qeyri-rəsmi şəkildə mövcud olsa da, SFP-nın həyata keçirilməsi hövzədə geniş səylərin, eləcə də milli səviyyədə səylərin koordinasiyasına həm dəstək olacaq və həm də bütün səviyyələrdə səmərəliliyi artıracaq.

Aşağıdakı şəkil bu işgüzar əlaqələri və layihənin işinin təşkilində və istiqamətləndirilməsində SFP-nın Rəhbər Komitəsinin mərkəzi təşkilatı rolunu nümayiş etdirir.

Şəkil.8 Strateji Fəaliyyət proqramının həyata keçirilməsi üçün təşkilati struktur

4.3. Maraqlı tərəflərin cəlb olunması və ictimaiyyətin iştirakı

QEF-in beynəlxalq su layihələri arasında SFP-nın hazırlanmasına daha çox sayda maraqlı tərəf cəlb edilib. Bu, Noyabr 2011 və Oktyabr 2013-cü il arasında uzun bir müddət ərzində bütün səviyyələrdə maraqlı tərəflər ilə geniş məsləhətləşmələr vasitəsilə həyata keçirilmişdir. Bu maraqlı tərəflərə bir çox nazirliklərin nümayəndələri, dövlət strukturları, universitetlər, özəl sektor, beynəlxalq qurumlar, QHT-lər və digər maraqlı tərəflər və milli ekspertlər daxildir. Ümumilikdə bu prosesə təxminən 260 maraqlı tərəf cəlb olunmuşdu. Onların 20 nəfəri beynəlxalq ekspertlər, 240-ı isə region nümayəndələri idi. Gələcəkdə SFP-nın həyata keçirilməsində maraqlı tərəflər ilə geniş məsləhətləşmələr və onların cəlb edilməsi tendensiyasının möhkəmlənməsi və təşviq edilməsinin davam etdirilməsi nəzərdə tutulur.

Həmçinin, milli hökumətlər, SFP-nın icra təşkilatları və vətəndaş cəmiyyəti arasında davamlı məsləhətləşmələr və geniş ictimaiyyətin məlumatlandırılması gözlənilir. Bu, su ehtiyatlarının istifadəsi və idarə edilməsi ilə bağlı qərarların qəbul edilməsi proseslərində ictimaiyyətin fəal iştirakını, xüsusilə də Milli Su Siyasəti Diaqları və ya

illik QHT Forumları kimi forumlarda vətəndaşları və vətəndaş cəmiyyətinin üzvlərinin artan iştirakını təmin edəcək.

Dövlət və qeyri-hökumət təşkilatları milli və transsərhəd ehtiyacların ödənilməsi, Kür hövzəsində su idarəetmə təcrübələrinin uyğunlaşdırılması, su və ətraf mühitlə bağlı mövcud beynəlxalq öhdəliklərin yerinə yetirilməsi prosesinin mühüm hissəsi olacaq. Bu prosesdə ictimaiyyətin iştirakı beynəlxalq, milli və yerli səviyyədə tələb olunur:

- **Beynəlxalq səviyyədə** iştirak bütün Kür hövzəsi ölkələrində fəaliyyətlərin əlaqələndirilməsinə və su ehtiyatlarının idarə edilməsində gender yanaşması və ya daha effektiv ekoloji məlumatların toplanması və idarə edilməsi kimi hövzə əhəmiyyətli məsələlərin həllinə yönəlmişdir.
- **Milli səviyyədə** iştirak su ehtiyatlarının idarə edilməsində milli prioritet və tələbatları həll etmək üçün hər bir ölkənin qanunvericilik bazasının və institusional potensialın artırılması prosesini nəzərdə tutur. Bu iştirak həmçinin, SFP / Milli Fəaliyyət Planlarının həyata keçirilməsinin monitorinqində ictimaiyyətin daha geniş maraqlı tərəflərinin cəlb edilməsi, eləcə də maraqlı tərəflər arasında su ehtiyatlarının mühafizəsi və iqlim dəyişmələrinə adaptasiya üzrə milli maarifləndirməni qurmaq üçün yönəlmiş səylərə nail olmağa yönəlir.
- **Yerli səviyyədə** iştirak ətraf mühitin mühafizəsində ictimaiyyətin fəal iştirakını təbliğ edir və su ehtiyatlarının istifadəsi və idarə edilməsi məsələlərinin təsirinə məruz qalanlara müvafiq səlahiyyət verir. Bu, ictimaiyyətin iqlim dəyişmələrinə adaptasiya problemlərinin həllində iştirakına əsaslanaraq və su ilə bağlı daha böyük layihələrə ictimai məsləhətləşmələrin daxil edilməsi üçün qiymətləndirmə prosesinin yaxşılaşdırılması və su ehtiyatlarının təkmilləşdirilmiş idarə edilməsi səylərinə başlamaq üçün əhəmiyyətlidir.

Maraqlı tərəflərin bütün səviyyələrdə fəal iştirakının təbliği SFP-nin tövsiyə etdiyi müxtəlif fəaliyyətlər vasitəsilə davam etdiriləcək:

- SFP və Milli Planların həyata keçirilməsində ictimai təşəbbüslərin dəstəklənməsi və qeyri-hökumət təşkilatlarının fəal və səmərəli iştirakının təmin edilməsi üçün milli hüquqi bazanın gücləndirilməsi;
- Kür hövzəsində Milli Su Siyasəti Dialoqlarında hökumət və qeyri-hökumət təşkilatlarının davamlı iştirakı;
- Su ehtiyatlarının istifadəsi və idarə edilməsində müxtəlif milli və transsərhəd prioritetləri müzakirə etmək üçün Kür Layihəsinin ev sahibliyi etdiyi davamlı QHT Forumları;
- Su ehtiyatlarından istifadə və idarəetmə strategiyaları üzrə informasiyanın yayılması və ictimai məlumatlandırma kompaniyalarının keçirilməsi;
- Hər iki ölkədə Su Ehtiyatlarının İntegrasiyalı İdarə Edilməsi üzrə əlaqələndirilmiş magistr proqramlarının hazırlanması, həyata keçirilməsi və genişləndirilməsi üçün davamlı dəstək;
- Hər iki ölkənin təhsil proqramlarında ekoloji yanaşmanın gücləndirilməsi.

Bu yanaşmalar və tövsiyələr SFP və Milli Planları həyata keçirilərkən su ehtiyatlarının istifadə və idarə edilməsinin hər bir səviyyəsində qarşılıqlı faydalanmanı təmin edəcək. Bu, beynəlxalq təcrübələrə, hövzə ölkələrində mövcud beynəlxalq öhdəliklərə və Kür hövzəsində su ehtiyatlarının idarə edilməsi təcrübələrinin uyğunlaşdırılması üzrə razılaşdırılmış məqsədlərə uyğundur.

4.4 SFP-nın həyata keçirilməsinin Monitoringi və Qiymətləndirməsi

SFP hazırlanan müddət ərzində, onun həyata keçirilmə mərhələsində monitoring və qiymətləndirmə vəzifələrini yerinə yetirəcək heç bir müvafiq beynəlxalq orqan yox idi. Ölkələrin hər birində nazirliklər Azərbaycan və Gürcüstan üçün Milli SEİ Planları əsasında əlaqələndirici milli tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün məsuliyyət daşıyır. Ona görə də SAP həyata keçirilməsi üzrə Monitoring və Qiymətləndirmə bu milli səviyyəli planlar çərçivəsində hazırlanacaq. SFP-nın həyata keçirilməsi üçün milli və transsərhəd səviyyədə ölkələrə dəstək təmin edəcək gələcək donor layihələri onların monitoringi və qiymətləndirilməsi və həmçinin hövzədə işləyən digər donör ilə açıq və aydın danışıqlar və koordinasiyanı qorumaq üçün məsuliyyət daşıyacaq. Bu, ölkələrə donörün koordinasiyasından və bölüşdürülən təcrübələrin öyrənilməsindən faydalanmaq imkanı verəcək.

Əgər, SFP ilə bağlı olan İkitərəfli təşkilatlar, o cümlədən Gürcüstan və Azərbaycan arasında mümkün İkitərəfli komissiya formalaşsa, bu orqanlar, onların bölüşdürülən prioritetləri ilə sıx əlaqəsi olan SFP-nın komponentlərinə nəzarəti təmin edə bilər. Milli səviyyədə monitoring və qiymətləndirmə SFP-nın həyata keçirilməsinə nəzarət üçün əsas mexanizm olacaq.

